books2ebooks.eu

Lindestolpe, Johan

Johan Linders Tanckar om matkar och skrijdfää i menniskians kropp. Stockholm, tryckt hos Julius Georg Matthiæ, kongl. antiquit. archiv. boktr. åhr 1714.

Stockholm
1714

e-böcker från ditt bibliotek av
eBooks on Demand

digitaliserad av
Kungliga Biblioteket
National Library of Sweden

EOD – Miljoner böcker bara en knapptryckning bort. I mer än 10 europeiska länder!

Tack för att du väljer EOD!

Europeiska bibliotek har miljontals böcker från 1400- till 1900-talet i sina samlingar. Alla dessa böcker går nu att få som e-böcker – de är bara ett musklick bort. Sök i katalogen från något av biblioteken i eBooks on Demand- nätverket (EOD) och beställ boken som e-bok – tillgängligt från hela världen, 24 timmar per dag och 7 dagar i veckan. Boken digitaliseras och blir tillgänglig för dig som e-bok.

EOD bokens fördelar!

- Få samma utseende och känsla som med originalet!
- Använd ditt standardprogram för att läsa boken på skärmen, zooma och navigera genom boken.
- Skriv ut enstaka sidor eller hela boken.
- *Sök*: Använd fulltextsökning för enskilda fraser.
- *Klipp & klistra*: Kopiera bilder och delar av texten till andra applikationer (t.ex. ordbehandlingsprogram).

Villkor för användning

Genom att använda EOD-tjänsten accepterar du de villkor som ställs av biblioteket som äger den aktuella boken. EOD erbjuder åtkomst till digitaliserade dokument enbart för personlig, icke-kommersiell användning. För annan användning vänligen kontakta biblioteket.

- Villkoren på svenska: http://books2ebooks.eu/odm/html/nls/sv/agb.html

Fler e-böcker

Redan nu erbjuder 30 bibliotek från 12 europeiska länder denna service.
Mer information finns tillgängliga via http://books2ebooks.eu

LINDESTOLPE, J.
SV. SAML. MED. PATA. (B)
1700-1829

JOHAN LINDERS Tanckar Om Matkar Och Skrijdfåå I Menniskians Kropp.

STOCKHOLM,
Tryckt hos JULIUS GEORG MATTHIAE,
Kongl. Antiquit. Archiv. Boktr.
Åhr 1714.

*** ***

ADPROBATIO.

HAns Kongl. Maij:ts COLLEGIUM MEDICUM har igenomläsit och censurerat DOCTOR JOHAN LINDERS Tanckar om Matkar och Skrijdsää i Menniskians Kropp / och befunnit them wara med förfarenheten enlige / samt nyttige at läsa för hwarjom och enom. Stockholm then 17. Novembr. Åhr 1714.

(L. S.)

I. N. J.

KOm / ehoo som wil / och skåda /
Hur' en täcker Mennskio=Kropp
Uthaf Matkar åtes opp
För then lystna EVAS kläda:
Huru Fötter / Been och Händer /
Hierta / Hufwud / Niuror / Tarm /
Lijda gnag / förtreet och harm
Uthaf Matkars udd och tänder.
Och när man har thetta sedt /
Se tå hwar sin skröplighet.

* * * * *
* * * * *

SÅsom man fast offta förmärker / at en stor dehl af the Siukdomar och bräckligheter / som Menniskiomen åkomma / så gamlom som ungom / rijkom som fattigom / lärdom som lektom / af Matkar och Skrijdfåå härflyta / hwilke sig uthi åthskillige menniskians dehlar uppehålla; warandes antingen lefwan-

des diitkomne och inswälgde / eller ock af flugors och Yrfääs egg med mathen i magan nedslukade / och således genom magans och tarmarnas inwärtes wärma uthkläckte / eller ock til andra kropsens dehlar med then smälte mathen och blodet befordrade / hwarest the jämwäl af wärman kläckas / wexa til / föröka sig / och förorsaka så underliga / förtreteliga / och sällsama krämpor / at offta then förståndigaste och ypperste Läkaren wid sådana owanliga Passioners betrachtande måste stunna och betäncka sig.

Och såsom jämwäl genom förfarenheten befinnes / at Swenska Nationen, meer än andre folckslag / med Matkar i lifwet är beswärad / förmodeligen ther igenom / at man här i landet gärna åter gammal math / thet ware sig rökt eller insaltadt Fläsk och Kött / lupin Miölck / glaan Miölck / Bakelse / gammal Fisk / ornadt Bröd / insyltade eller ock med Socker öfwerdragna saker / hwilke af flugor och yrfää / mott och mahl älskas / samt med egg besprängas: Dy hoppas iag lända mine Landßmän til någon nytta / at iag på Swensko framkommer med en kort underrättelse / huru man theßa odiur och obudna gäster / samt the ther uthaf härrörande Siukdomar skal kunna igenkänna och mögeligast fördriswa; förmodandes / at ingen illa uptager / thet iag ibland teer mig fram med något uthur Medicina på mitt moders måhl / fast thet sker med största enfaldighet / efter the förstånd och pund / som Gud mig nåde-

ligen

ligen förlänt hafwer. Man får fuller ändå hålla sig framme / fast thet intet är så spränglärdt. Om i gamle tijder Phidiæ allenast warit efterlåtit / at uthhugga Jovis beläte / så hade man nu för tijden fåå hafft qwar. Om Michaël Angelus och Raphaël af Urbino allena fått trijhet at måhla i Rom, så hade Rom långesedan warit uthan måhlningar. Doch wil iag uthi thenna så wijdlyfftiga Materia för thenna gången wara rätt kort / efterföliandes ther uthinnan Timanthes, hwilken tå han skulle på en lijten tafla afskildra then ofanteliga Cyclopem, målade han bara en thes finger / af skräck och fruchtan för the andra faseliga lemmar.

Thet warder fuller af Tyskarne sagt i Ordspråket: Ein jeder hat seinen Wurm. Men mitt upsåth är doch intet om någons wurm / irrande tanckar och särskilte omdömen mig thet ringaste at yttra / mycket mindre at upsättia någon Μωρίαν Πάνδημον, uthan allenast at beskrifwa the Matkar och Skridfåå / som i the fläste Menniskiors inelfwor wistas / och så många fast ledsama Siukdomar åstad komma / them man elliest knapt skulle troo någonsin kunna af så småå kräk hårröra; börandes man likwäl tilstå / at månge menniskiors underlige Capricer esomofftaste af Matkar förorsakas / efftersom man sedt / at mångens wurm och sällsama Sinne offta blifwit förändradt / sedan Matkar och Skridfåå warit drifne uthur kropken / althenstund Menniskians Siäl altijd lijder och wijsar sig uthi sine uthlåtelser sällsam /

när kroppen på något sätt aggas och är siuklig/ fast ingen / än här til dags / med alt sitt förstånd förmått uthgrunda / på hwad sätt en anda kan röras af en kropp; och twärt emoth. At thet sker/ weet hwar och en/ men huru thet sker/weet ingen.

Thet war fuller i förstone min tancka at från Fransöskan på Swensko öfwersättia then Lärda Mannens Herr Doct. Nicolai Andrij förtreffeliga book om Matkar i menniskians kropp/ til föllie och effterkommande af then lofwen / som af mig giordes uthi min lilla book om Suurbrunnars Krafft och Werkan Pag. 34. Men som thetta syntes blifwa förwijdlyfftigt / ock kunde betaga mig then frijheten / at sielf något öfwer thenna saken mig uthlåta / och en annan ordning at föllia/ samt med egne Observationer och Anmerckningar thenna Materien bespäcka/ dy har iag heldre welat i thetta måhlet af en och annan låhna / hwad nyttigast är / och med mine egne röhn infördlifwa / på thet man icke aldeles wid andras willia och behag måtte synas wara bunden.

Om Matkar i menniskians kropp hafwa äthskillige lärde män skrifwit / och är nästan ingen / som icke något sig ther om uthlåtit. Ibland Grekerna har Hippocrates här och ther i sine skriffter talt om Matkar/ särdeles om then breda länge Matken / then ther seer uth som ett Binnikeband / och kallas af Grekerne χειρία, som Herotianus wijsar i sitt Onomastico öfwer Hippocratem. Aristoteles har också i sin femte book om Diuren / något om sådan

ohyra

ohyra anmärckt/ samt Galenus och the flere. Men ingen/ så wijda mig witterligt är/ har någon besynnerlig book om Matkar uthgifwit på Grekisko/ meer än Alexander Trallianus, til sin wän Theodorum, hwilken doch länge låg obekant och i löndom/ in til thes then lärde Hieronymus Mercurialis samma skrifft uthur thet bekanta Vaticanske Bibliothequet i Rom framletade och i liuset brachte. Hoos Latinerna har Plinius, Corn. Celsus och Cœlius Aurelianus något åtwen om theßa Matkar anmärckt. The senare Medici hwar på sin ort hafwa jämwäl i sine Läkeböker thenna saken eij förbij gådt. Särdeles hafwer Adrianus Spigelius skrifwit en besynnerlig och lärd book de Lumbrico Lato, eller om then brede Matken/ och nu sedermera ofwannämde Andry om alle mennijskians Matkar hwar för sig/ som på något ställe någonsin äre fundne/ hafwandes ther mid många wackra och efftertänkeliga Anmärckningar/ som til en dehl skole nämnas.

Mången stält och högmodig menniskia torde wäl täncka/ at man aldrig sin tijd så illa förspilte/ som tå man wille wända sitt sinne til en så ringa/ så förachtelig och så faselig tings betrachtande/ som en Matk synes wara; thet doch Christianus Franciscus Paullini icke har achtadt/ uthan skrifwit en wacker book om Metematken. Men ehoo som så täncker/ syndar emot then stora Alßwäldiga Skaparen/ hwilken all ting/ både smått och stort/ med then fullkomlighet och zijrlighet skapat hafwer/ at

ingen menniskia med all sin konst förmår thet aldraringaste ther uthaf efterapa; kunnandes man uthi the aldraminste ting/ och the som synas mäst förachtelige/ skåda och see thet största och dräpeligasta HErrans underwerck. Therföre ock then lärde Hedningen Plinius har fordom wäl sagt: Wij förundrom oß/ at Elephanten kan på sin rygg bära the höga torn; at Oxen har en tiockan halß och kan med sine horn allehanda ting i lufften högt upkasta; at Tigren är så glupsk; at Leijonet har så ståltan ragg; men Naturen har doch uthi the aldraminste ting giordt sitt största mästarstycke.

Thenna meningen om Matkars och Skrijdfåäs förachteliget och ringhet har eij allenast gemena folcket/ uthan ock många lärde Philosophi fordom dags/ hwilke ment them wara ofullkomliga diur/ hafwa hwarken lungor/ hierta eller blod/ och så wijdare. Doch har man sedermera genom Microscopiers tilhielp befunnit/ at the äre mera i sitt slächte fullkomlige/ än then aldraskönesta menniskiokropp/ så framt fullkomligheten skal bestå i många kropsens dehlar: och at somlige hafwa eij allenast ett hierta och en lunga/ uthan många hiertan och många lungor/ såsom man ser hoos Silkesmatken/ hwilken har lijksom en kädia med hiertan och lungor ifrån hufwudet alt in til stierten. Och thet är orsaken/ hwarföre Matkar så länge kunna lefwa/ fast the i små styckon fördelas. En Spindel har åtta ögon/ en loppa har sex been/

och

och trenne ledar på hwart been/ som Hooch har anmärckt i sin Micrographia, och afritningen uthwisar uthi Journal des Scavans af åhr 1666.; at man må förtijga the oråchneliga andra HErrans under. Ingen måste doch låta sig orijmligt förefalla/ at sådane galne meningar om the små Matkars ofullkomlighet är förswarad worden af the lärde Philosophis, ty then store mannen Cicero har fordom sig uthlåtit/ at ingen ting kan någonsin wara så galin/ som icke säges och förswares af en Philosopho.

Måstan ingen lem i hela menniskians kropp är från Matkar frij befunnen. Ty the äre förmärckte på alle ställen/ så wäl i magan och tarmarne/ som i lefran/ gallblåsan/ krösan/ mieltan/ niurarne/ blåsan/ hiertat/ lungorne/ hiernan/ under tungan/ i näsan/ på tänderne/ ytterst i huden/ i öronen/ uthi sår och bölder/ uthi naflan och på fötterne/ ja thet som fast mehra sällsamt är/ Matkar äre ock befundne innom sielfwa ådrorna uthi then omflytande rode blöden/ så at ock mänge äre komne på then tanekan/ som skulle menniskians blod bestå af bara småå om hwar annan krålande Matkar: således/ at ock Plinii uthsaga är sedermera och ännu befunnen wara sannfärdig/ at innom menniskian/ i thes blod/ födas kräk/ som menniskian skole upäta. Hwar af man kan befinna/ at then stälte och styfwe menniskian/ som har at befalla öfwer stora ofanteliga bestar/ Hästar/ Camelar/ Elephanter och Buffelar/

lar / och at then / som understår sig at tämia the wilda Leijon och grymma Tigrar / måste lijkwäl som offtast see sig förtäras och förgå genom the förachteligasta och minsta Matkar / uthan at altijd kunna sielf genom sin styrka och snille sådant förhindra och afböija.

Matkarne / som finnas i menniskians kropp / äre af åthskilligt lynde och skapnad. The som finnas uthi tarmarne / äre trenne slag / antingen brede / eller långe och runde / eller och runde och stackote / af åthskillig färg / ibland hwijte och småå med swarte hufwuden / ibland röde / understundom gohlbleke / eller swarte / som åhr 1713. wid Wiksbergz Suurbrunn är anmärckt. Flera slags Matkar har man icke stort i tarmarne funnit / hwarcken nu eller i fordne tijder. Therföre skrifwer Trallianus til sin wän Theodorum sålunda : Πρῶτον τοινυν ὑμᾶς εἰδέναι δεῖ, ὡς τρίττον εἰρήκασιν οἱ παλαιοὶ τῶν ἑλμίνθων εἶδος· ἓν μὲν τὸ μικρὸν πάνυ καὶ λεπτὸν, ὃ καλεῖν εἰώθασιν ἀσκαρίδας. δεύτερον δὲ τούτων, στρογγύλον. καὶ τρίτον ἄλλο τὸ τῶν πλατέων. Doch finnas icke altijd lijka slags Matkar hoos alt folck. Theophrastus Eresius skrifwer / at Egyptierne / Armener / Araber / Syrer och Cilicier mycket beswärades med Matkar; ther emoth the Thracer och Phrygier wore för them frije. I Grekeland wore Thebaner och Athenienser frije för Matkar / men Bœotierne intet. Situationen af orten / och folckets spijs gör mycket til

saken.

saken. The brede Binnickebands Matkarne wancka mycket i Holland. Här i Swerget troor iag / at man kan få see mäst alla slagen / om man wil något nogare see ther effter / än här tils skedt är / och icke ther wid låta förmärka en otijdig blygsamhet / som i thetta mählet alßintet duger. Wij äre allesamman fast skröplige menniskior. The Matkar / som i the andre kropsens dehlar äre befundne / haswa underligt uthseende / ibland see the uth som Syrsor / ibland som Sugo" / understundom som Twestierter / och flere slijke skapnader.

Men huru och på hwad sätt thesse Matkar uthi menniskiones kropp tilwexa / ther om äre twänne bekante meningar. The gamle och somlige af the senare / så wäl Philosophi som Medici, förmena / at alle Matkar och Skrijdsäå / så wäl uthom menniskian / som innom thes lekamen / härkomma af en förrutnelse / hwar igenom några småå particler och grann slumpewijs skola blifwa sammanknippade / och altså göra ett lefwande diur / uthan någon säd eller wißt fröö; tagandes sig til bewijs / at grodor offta uppe i lufften tilwerckas / och med regnwäder nederfalla / och at man allestädes / ther någon förrutnelse är / ser Matkar af allehanda slag. Men thenna meningen kan icke wara then rätta. Ty först måste the / som thenna meningen förswara / wijsa mig på hwad sätt en sådan slumpewijs sammanstötning af småå grann skal kunna i en så härlig ordning skicka och ställa alla lemmar til ett lefwande diur / at

ingenstädes skal wara förmycket / och ingen städes förlijtet / hwilket man doch aldrig af en slump och händelse pläger hafwa at wänta. För thet andra / måste the wara ombetänckte / at också wijsa / hwarföre icke nu för tijden äre flere slags Matkar / Skrijdfää och Yrfää / än wår HErre på then femte Skapelses dagen genom sitt Allßmächtiga ord skapade / althenstund thet icke annorledes skee kan / än ju af en slumpachtig sammanknippelse af småå Particler och grann / orächnelige nye / och för thetta ohörde och osedde Species Insectorum eller Slag af Matkar och kräk skulle framkomma.

Then andra meningen om allehanda kräks uhrsprung / är sådan / at intet diur i werlden / thet wari sig stort eller lijtet / har sin begynnelse på annat sätt / än genom sitt wißa fröö och egg / som af yrfää och skrijdfää lägges på allahanda slags math / kött / miölck och gröna saker; them en menniskia kommer at äta / och sedan genom sin inwärtes wärma uthläcker / at the få lijf / begynna kring sig gnaga och tiltaga. Men såsom allas wår moder Jorden är icke lijka på alle ställen / uthan somligstäds består af leera / annorstädes af bara sand / på ett annat ställe af swartmylla eller fruchtsammare mathjord / warandes således på särskilte ställen skickelig at upamma särskilta fröön / på somlige til all ting ofruchtsam och oduglig; så sker thet ock med Matkars egg och fröö uthi menniskian. Somlige menniskior hafwa sådana wätskor / sådan wärma och sådan krafft i sin kropp / at the kun-

na uthkläcka och föda thet ena slaget af Matkar/ andre ett annat slag: somlige äre ther ifrån aldeles frije. Therföre man ock ser/ at Yrfåå och Skrijdfåå lägga åfwen skilliachtigt sina egg/ älskandes somlige förrutnada ting til sitt boo/ sin föda och uppehälle/ andre gräås och bladen på träån i skogar och trägårdar/ och så wijdare/ som hwars och ens naturliga drifft them leder och förer. Thetta läggandet af egg sker uthi så stoor myckenhet/ at thet är otroligt/ och som then store Anatomicus i Holland van Hoorne har anmärckt/ lägger en wijse i bijstocken/ som doch icke är han uthan en hona/ hwart åhr öfwer sextusend egg.

Doch måste man icke troo/ at alle Matkars fröö/ som i menniskian finnas/ med math och med dricka nederswälgas/ och sedan genom wärman få lijf. Thet händer sig fast offta/ at Millionthals små lefwande Matkar med wädret omföras/ och altså i lungorne/ i näsan och öronen fastna/ begynna ther äta och förskantsa sig/ och swårligen sedermera fördrifwas; jämwäl gå in i sielfwa blodådrorna. Thetta är så mycket sannolijkare/ som man offta har sedt/ at the trägårdar/ eller ekeskogar/ som äre belägne in wid någon sjö eller kärn/ på kortan tijd til alla sina blad och blomster warda förtärde. Man wet ock/ at store härar af gräshoppor från Africa til Spanien och Languedoc, och från Podolien in åth Pohlen/ med wädret öfwerföras/ hwilke all grödan på markene i hastighet bortfräta. Sammaledes sker thet här i Swerget

get med the swarte Matkar / som gräset på ängarne pläga bortäta / hwilke komma med wädret från the nästbelägne moraß / kärnar och insiöar. Offta har man ock hördt / at en myckenhet med skogs möß / lemender och grodor med wädret äre kringspridde. Thet torde och hända / at sådane fijne och småå Matkars fröö genom sielfwa swettholen kunna insmyga / särdeles tå man wil efftersinna / at yttersta huden är beströdd med småå lutande fiäll / under hwilke fiäll the småå Matkars egg kunna förgömmas / och af wärman uthkläckas; som man ock weet / at then som wil några gånger röra och bestryka en Silkesmatk / får strax ther på några småå klijande skorpor / under hwilka skorpor småå Matkar sig fördölia.

Hwart och ett diur har sina Matkar och kräk / som them besynnerligen äta. Menniskian har loppor och löß. Hwart Yrfää och hwart Skrijdfää har sina Matkar. Foglar hafwa sina wißa kräk / som them gnaga. Fiskarne hafwa ock sina löß / thet jag offta sedt på Torsk / och äfwen på Cabeliaw i Norrsiön. Matkar / som äta päron / see annorlunda uth än the som äta äplen. Alle gräs hafwa ock sina särskilta Matkar och fiärilar / så at fiärilen på thet ena trädet / och på thet ena slags gräset / är aldeles intet lijk then andra / hwilket är rätt lustigt at äfkoda. Ja / äfwen som Matkar och Skrijdfää förorsaka hoos menniskian knylor och skorpor uthan på kroppen / så sker thet jämwäl på Ekar / Wijde och andra träd / at Mat-

karne

karne förgömma sina egg på theras blad/ hwar af kuhlor upwera/ uthi hwilke kuhlor och bollar altijd en lijten Matk ligger förborgad. Men så snart thenna Matk har upätit thenna kulan inuthi/ äter han sig hohl/ och går sina färde. Therföre man och seer/ at alle Galläplen hafwa ett hohl på sijdan. Then som ock wil wara gaasam/ kan här i Swerget/ tå warma sommrar äre/ samla nästan så goda galläple på Ekarne/ som the Turkiske; hwar på iag såg prof förledne Sommar wid Wiksbergs Suurbrunn. Doch tager man them icke förr/ än löfwet faller/ tå the först duga åhret ther effter. Thet är ock wärdt at see/ huru alle sådane galläplen sittia fast på en gåra eller sidädra/ som går uth ifrån sielfwa hufwudgåran på bladet. Men huru och på hwad sätt ett lijtet yrfäå/ under sielfwa stingandet/ lägger sitt egg/ tilstår iag mig icke ännu rätteligen wetta.

Här emot kunde nu någon införa/ at om alle diur i sitt slächte hafwa sina wißa kräk/ äthskilde från andra diurs ohyra/ huru kan thet tå wara görligt/ at uthi Koo- eller Hästedyngia om Sommaren på ängiarne finnas både torndyflar/ flugor af åthskillige slag/ twestierter och andra kräk/ then ena från then andra helt äthskilde? Hwar til iag swarar/ at såsom koor och hästar äta både löf och gräs/ på hwilkas blad så mänge slags både Yr- och Skrijdfäå lagt sina egg/ och them med en wäff öfwerhölgdt/ så kan ther uthaf också framkomma äthskilliga slags kräk. Ifwen så är thet beskaf-

fadt

fadt med kött och andre mathwaror. Ju flera slags flugor och Matkar få tilfälle / at theruthinnan spela / ju flere odjur komma sedan ther ifrån. Thet går doch intet altijd an / hwad Italienaren Franciscus Redi har experimenteradt, at uthi färskt kött / som wäl i ett glas förwaras och öfwerbindes / skal ingen Matk kunna wexa / fast thet ock stode uthi aldrig så starck wärma / och jämwäl rutnade. Jag säger / thet går intet altijd an : ty om samma djur / uthaf hwilket köttet tages / har tilförende på något sätt fått fluguegg uthi sig / och thesse egg förblandadt sig med blodet / wexa ther Matkar ändå / fast man aldrig så wäl glaset tilbinder.

Men at Barnen så bittijda beswäras med Matkar / och mehra än åldrigt folck / tyckes hafwa thenna orsak / at the straxt effter födelsen / twärt emot Guds och Naturens skickelse / så offta beröfwas then miölck / som thes mödrar i spenorne äga / blifwandes twungne at med en owanlig / främmande och gammal dißföda sin späda kropp at nära ; samt at the altförtijdigt äta tuggor af kött och bröd / äplen / socker / rußin och annat snask. Ammorne mena sig theruthinnan göra mycket wäl / men the göra sannerligen rätt illa / och wore fast bättre / at the sielfwe swälgde ned sina tuggor / än at the ther med skämde bort the späda barnen. Magan på ett spädt barn är så swag och krafftlös / at han ingen ting annat än bara sin moders miölck / som tilförende redan är en utharbetad spijs / förmår förtära. Och kan man wäl lijkna magan wid

en

en handtwerckare / som uthi the saker han lärdt hafwer / är qwick och snabb / men gifwer man honom något annat at giöra / än hwad han lärdt hafwer och hans ämbete tilkommer / tycker han sig ther wid wara så främmande / som hade han kommit i en annan werld. Man gifwer eij eller åth en Jernsmed Gullsmide / eij eller åth en Gullsmed Jernstänger / at förarbeta. Ther uthaf kommer så mycken galenskap i menniskians kropp / och hwad ondt man under barndomen ihoopsamlar / blifwer sedan eij så lätt at uthskrapa. Doch på thet hwar och en må kunna finna / om han af Matkar är beswärad / wil iag korteligen igenomgå alla the kropsens dehlar / ther the mäst pläga hafwa sitt tilhåld / och therjämte anföra the tekn / genom hwilka the kunna igenkännas / samt hwad ondt Matkar med sig föra / när the then eller then dehlen hafwa intagit.

* * * * ✝ * * *

Om Matkar i Magan och Tarmarne.

DHe Matkar / som pläga finnas i Magan och Tarmarne / äre antingen länge och trinne / eller trinne och stackote / eller och brede. The länge och trinne / på Tydsko Spulwürme / som see uth nästan som Metematkar / uppehålla sig merendels i tar-

mar-

marne / gå doch stundom up i magan / at söka sig fodan. (στρογγύλοι.) Äre ibland inneslutne uthi en boll eller blåsa / thet man kallar matkeboo. The trinne och stackote hafwa måst sitt tilhåld i ändetarmen / kallas på Grekisko Ἀσκάριδες, thet är Springmatkar / effter the äre så qwicke och snälle at röra sig. Thet breda slaget eller Binnickebands-Matken tager sitt booställe straxt wid tolftumme tarmen / och är offta så lång / som sielfwe tarmarne / hwilke nästan äre sex gånger så långe / som menniskian är. Somlige wilia fördehla thetta slaget i twänne dehlar / kallandes then ena Tæniam eller Binnickebands-Matken / hwilken the säga skola wara hufwudlöös och uthan rörsel / men doch hafwa som en tarm ända uthföre / samt åthskilliga knutar och ledar. Then andre nämnes Solium, effter han altijd skal wara allena uthi sitt slächte / ithen kropp / han finnes. Thenne har både rörsel och hufwud / som en Engelsk dagg eller ett päron. Men then förre kan öfwen så wäl röra sig / som then senare / och har ett fullkomligt hufwud / fast thet är mera spitsigt åth ändan / som iag granneliga märckte then 14. Aprilis thetta åhr hoos en wiß person / som genom en af mig föreskrifwen Purgation gaf ifrån sig en aln af thenna Matken / föruthan många småå stycken / som wore afrifne. Och är thenne Tænia altijd hwijt. Solium har ett lijtet hufwud och smal halß / men blifwer alt bredare och bredare tils mitt uppå / tå han småningen aftager och smalnar / som Amatus

Lusi-

Lusitanus åfwen anmärkt. Har näseborar/ samt knutar och ledar / lijksom en törnekäpp. Thet är doch ganska underligt/ at thenne Matken emillan hwar led har lijksom en patt/ med ett lijtet hohl uppå/ genom hwilket han andas; ehuruwäl mäst alle Matkar hafwa många lungor och hiertan/ som Malpighi har wijst i sin Tractat om Silkes-Matken. En fattig hustru/ som förledne åhr märckt hoos sin son af fyra åhr thenna Matken/ brachte til mig den 23. Sept. sidstledne en aln af samma Matk/ hwar på man tydligt nog kan see både knutar och ledar/ och andra dehlar/ hwilken Matk iag ännu med Spiritu Vini förwarar / och kan beskådas af then som lyster/ men är allenast ett afrifwit stycke/ hwarken begynnelsen eller ändan. Thet som med Stohlgången afgår ifrån them/ som hafwa theña Matken Solium, effter Hippocratis och Aristotelis anmerkning/ är ibland förmängdt lijkasom med hwijte Gurkkärnor/ thet somlige/ och jämwäl then lärde Andry, hålla före wara fröön och egg af thenna Matken. Men så wijda han är altijd allena/ och man elliest weet/ at honan allenast af alle diur lägger egg/ så tyckes Hippocrates redan i sin tijd hafwa rätteligen nekat ther til; warandes therföre så mycket troligare / at thenne Solium är menniskiomen medfödd.

Theße nu nämde trenne slags Matkar/ som finnas i magan och tarmarne / fast the hafwa ett lijka booställe/ äre doch med särskilte tekn at igenkännas/ åfwen som the äre til skapnad och

lynde skilliachtige. The Länge och Runde igenkännas på thetta sättet: Then som them har/ har offta ondt i hufwudet; har lysande och stirrande ögon/ och en blåå ring ther under; Kinderne äre ibland bleke/ ibland röde; har kallswett om nätterne och en matt puls; spottar offta/ och spotten rinner altijd uthur munnen på örnegottet/ när man sofwer; har starck torst om morgonen; swimmar offta; wämies och kastar up hwad man nyligen ätit; känner ett stickande och gnagande i magan; har ondt före at swälga; har stor mathlust ibland/ ibland alßingen; tungan och läpparne äre om dagen altijd torre och bleke; andan är suur; tandköttet/ som märkwärdigt är/ rutnar/ stincker och upfrätes; har durchlopp ibland/ äter förstoppelse; hickar och torrhostar; har skärningar och ref i buken; har sting/ rysningar och löpande hetta; har ryckningar/ doch uthan fragga för munnen; snafwar undertijden; klär sig i nåsan/ och blöder några droppar ibland; har stor maga; skär tändren om nätterne/ och lijksom swälger något neder; småå barn röra munnen/ lijksom the skulle hålla pappen och dij; ansichtet är swafwelbleekt; stohlgången är hwijtachtig/ och faller som en kooruka/ emedan excrementerne äre af matkarne så igenomborade och sönderdelte/ at the intet mera kunna figureras; urinen hoos barnen är hwijt och grumlig; man äter tämlig braf/ och är ändå mager; mår wärre när man är fastande; har swårt före at blifwa från Skälfwan bothad genom

the

the wanliga medel / som ock froßan i sådant tilfälle icke har någon wiß tiid / uthan kommer igen åthskilliga gånger om dagen; man spritter i sömnen / och sätter sig offta up / talar och ropar / men somnar strart in igen; pulsen går ojämt; man förlorar och måhlet ibland. Ammorne / som hafwa theßa Matkar / mista miölken i hastighet och sijna af / fast man så sällan tänker på thenna orsaken. Thet sker fuller offta af ondsko och arghet / sorg och ångslan / samt af Venus-Spehl / men tå man märker / at brösten spricka sönder / åfwen som läpparne pläga göra / och at sielfwa dißan har en blekachtig ring ikring sig / är thet intet swårt at sluta / at amman sijnar af Matkar.

Doch bör man icke så tänka / som skulle alle theße tekn finnas hoos alla / och at ingen kunde hafwa sådana Matkar / om han icke med så mänge witnen blefwo öfwertygad. Then ene har flera tekn / en annan mindre. Til exempel: åhr 1712. then 18. Aprilis war iag kallad til en lijten Jungfru på Norre Malm i Repslagare Gränden / af 10. åhr / hwilken klagade sig aldramåst öfwer ett sting i wenstra sijdan / hade torrhosta / någon hetta / stark pulß / stor torst och torcka i munnen / och ibland ett knipande i magan / undertijden war måhllös / och hade ryckningar. Frågades / om man tilförende märckt några Matkar hoos henna? hwar til modren swarade neij. Doch förordnade iag henne några pulfwer; och när hon trenne ther af intagit / fick hon then 20. dito wid middags-

tijden så starcka ryckningar / at fötterne wille dragas up åth ryggen på henne. När thetta war öfwer / kände hon sig intet mera ondt / uthan somnade in alt til afftonen. Tå nu modren skulle laga om hennes sång / och altså lyfftade henna up uthur sängen / föll en lefwande / lång och rund Matk uthur lakarnet på golfwet / en half aln lång / och wältrade sig ther som en orm / hwilken hade gådt ifrån henne heel torr / när hon hade then starcka convulsionen. Sedermera fick hon ifrån sig åthskilliga skinn och toma styckon af Matkar / lijksom pijplökar / och blef således frisk. Ser man altså här uthaf / at thenna lilla Jungfru eij hade många tekn / men hade ändå Matkar / som förorsakade henne både stinget / och the andra krämpor. Ja / Stingsiukan på wenstra sijdan härrörer så offta af Matkar / at Medici ther wid fast många gånger famla i mörkret / och med åderlåtande samt bröstkrydder willia fördrifwa en siukdom / som af fast annan orsak härflyter. Hwarföre ock Quercetanus säger / at han uthi mäst alle them / som dödt af sting / funnit Matkar i Colo eller stoortarmen / som kännes under Medelbastet på wenstra sijdan.

The Trinne och Stackote Matkar (ἀσκάριδες) hafwa theßa tekn / at thet altijd klijar i säthet / ja med then häfftighet ibland / at man swimmar bort och dånar. Theße Matkar äre småå och hwijte / uppehålla sig emillan ryckorna uthi ändetarmen / och ther til en stor myckenhet

kenhet sig föröka. Göra ibland then menniskian / som ther af beswäras / heel olustig / ångslig och oskickelig til sina beställningar / förorsaka ett hinder i tahlande undertijden / och långsam huswudwarck / samt slog och stickande i öronen / och offta reta til stohls / doch med förstoppelse / thet man kallar Häfftan. (τενεσμὸς) Åhr 1711. i Maij Månad war en Studiosus från Aboo hoos mig / at rådfråga sig om sin ångslighet och olust / stinnhet och buller i buken / samt at han ibland intet förmåtte komma uth med språket / lijksom tungan wore honom bunden. Af hwilket tekn tå iag kom på then tankan om Matkar / och frågade / om han sådant förmärckt / swarade han strart / at han fast offta sedt småå Matkar gå ifrån sig / men intet trodde / at hans Passion kunde theruthaf härflyta. Men tå han på mitt inrådande hade brukt något moth Matkar / jämwål ock Fleckeboo Brunn / blef han sin wända frij och qwitt. Man kan ock lätteliga ther uthaf förmärka theßa Matkar / at the under sömnen krypa in och uth hoos menniskian / som them har / och åre så snabbfotade / at ther man intet wahrsamt med ett kläde wil them bortstryka / springa the in igen strart: thet iag såg på ett barn åhr 1712. eij långt från Tydska Kyrckian.

Men större swårhet är thet / at hafwa något wist tekn / om en menniskia har then Bredæ Matken / eller eij. Man säger fuller / at när en har Binnickebands Matken (Tænia) skal ther til wara ett sådant tekn / at när man ätit /

skal man strart ther på känna en stor matthet och sömnsiuka / samt en tyngd öfwer naflan / och något knipande / althenstund samme Matk sig offta uthi små tarmarne under naflan uppehåller / och således / när man har ätit / begifwer sig up emot mathen / samt genom sin rörelse gör en sådan olust. The andre Matkar krypa också up emoth mathen / och berättar Andry, at en Nunna i Paris nästan dageligen kräkte up Matkar / lijtet före måhltijden / lijksom ock Matkarne kunde wetta måhltijds tijman / uthan at höra klockan. Tekn til Solium är thetta / at man i sin stohlgång ibland blifwer warße några sammanhängande hwijta korn / som Gurke- eller Citrull-Kärnar / thet Hippocrates och Aristoteles betyga. Och effter thenna Matken förmedelst sitt fijna hufwud måst håller sig uppe wid nedersta magemunnen / känner man ibland en löpande och skifftande wärck i magan / i lefran och i ryggen / när man är fastande / hwar wid man ock gärna spottar / och får intet måhlet för sig så redigt som sig bör på en lijten stund. Men tå lefran wärcker / är magan frij : til ett tekn / at när ingen föda meer finnes i magan / söker han sitt uppehålle uthi sielfwa lefran genom Ductum Cholodochum eller Gallgången ; låtandes sig intet hindra och förskräcka af Highmori och Marchettes Valvula eller halfdörr / emedan hungern honom ther til drifwer / och underwijser at wara erfintlig.

Här

Här uthaf fölier / at the Länge och Runde Matkar förorsaka wämjelse / upkastningar / suur anda / skärningar i lifwet och tarmgicht / fleen och modran / ångslighet / durchlopp / stämman / stinnhet / hårdhet och buller i buken / hiertklappning / swimningar / och aggande under hiertat / när theße Matkar upstiga i sielfwa magan / torr hosta / osmak och mathleda / altförstor hunger ibland / hickningar / löpande hetta och köld / ryckningar / fallande siukan / snafwande / sprittningar i sömnen / swårhet at tahla / tijdens utheblifwande hoos qwinfolken / sting på wenstra sijdan / och fiera fahrliga anstöter / som af Cœlio Aureliano och andre äre upsatte / och man dageligen får skönia. Barnen / som med Matkar beswåras / taga sig merendels på magan. Ammorne mista här igenom esomofftaste sin miölck / hwar uppå then lärde Andry några exempel framdrager. Ja / thet har sig händt i staden Saragoca i Arragonien, at en hungerpest och åtesiuka inritades genom bara Matkar / och stadnade / när the blefwo uthdrifne / som Forestus berättar. Theße Matkar åta sig offta twårt igenom Tarmarna / fråta up alla inelfworna / och göra then menniskian uhrsinnig / som thet hände Herodes Agrippa, om hwilken talas i Apostla Gärningarne. Doch kan man intet gärna troo / huru offta the äre orsaken til tijdens utheblifwande hoos qwinfolcken / och borde kanskee aldrig något drifwande Medicament brukas / ther man icke först är säker / at inge Matkar

åre förhand. Ar the tilstädes / hielper hwarken åderlåtning på foten / eller andre medel / som förfarenheten fast offta mig lärdt hafwer. En wacker Jungfru från Revval kom åhr 1713. til Wiksbergs Brunn / swafwelbleek i Ansichtet / mager och hohlögd / klagandes sig öfwer magan / och tijdens uthewarande / hwar af hon meente alt thetta onda häerröra. Men tå iag frågade / om hon märkt gå ifrån sig några Matkar / sade hon ja. Ther på begynte hon dricka brunnen / och innom 14. dagar loßade från sig öfwer 200. Matkar / begynte sedan äta och få lifligare färg / samt sitt ordinaire til rätta. Jag troor säkert / at en stor dehl af qwinfolcken mista sin tijd för thenna orsaken / doch intet alle. Ibland är bloden altförmycken / ibland alt förlijten / ibland är kroppen så fatt och proportionerad, at ingen sådan afgång kan uthi the nedre kropsens dehlar för sig gå; warandes här wid wäl wärdt / at läsa then lärda Johan Freinds Emmenologia, hwar uthinnan Mathematice wijses / huru thenna rensningen sker uthi the kroppar / som hafwa en tilbörlig Proportion.

Nästan samma werkan och samma krämpor befinner man / at Tænia och Solium förer med sig / doch med större häfftighet / särdeles med dåningar / mähllößhet / fallande soth / och en swärhet at upkomma från then siukdom man faller uthi. Man är ock altijd mera mager och hungrig / när man har Binnickebands-Matken / än af the andre / och känner sig nästan aldrig mätt / är ock theßlijkest ångslig / och wet eij

offta /

offta/ hwad man wil. Men Solium förorsakar altijd större wedermöda hoos qwinfolcken/ än hoos manfolcken/ grufwelig Colique, raserij/ många däningar/ tijdens förstoppelße/ bukens upswällande/ mathleda/ och ibland en så undersam lystnad/ at man lätteligen skulle bedraga sig/ och troo/ at the wore hafwande/ som fast offta skedt är. Spigelius berättar ett märkwärdiat Exempel, at en Jungfru af förnäm Familie fick mathleda/ blef lysten som en qwinna med barn/ buken tog til/ och tijden blef aldeles uthe. Hennes föräldrar blefwo här öfwer bestörte/ och låto henna undersökas af Läkare och Jordgummor/ hwilke enhälleligen betygade/ at hon war hafwande/ hwarföre man ock intet gaf henna någon läkedom; men hon ther på af wahnsköttsel torckades och twijnades bort/ samt dödde strax ther effter. Hennes kropp öpnades/ och i stället för ett barn i modran/ fant man i tarmarne en hoop seegt slem och watn/ och en bred Matk/ som war äfwen så lång/ som alle hennes tarmar.

Thenne ofwanberörde Solium är en faselig Matk så wäl til sitt anseende/ som til sin längd. Hippocrates berättar fuller intet/ til hwad längd thenne Matken warit funnen i Grekeland. Men Plinius säger/ at han sedt en bred Matk (Tænia) 30. fötter lång/ och ther uthöfwer. Then store Anatomicus och Professor i Amsterdam Fridric Ruylch, wijste mig åhr 1706. en Matk/ som war 45. franske alnar. Spigelius skrifwer/ at en Tyst Dame af sallads ätan-

de fick först en rysning / sedan Feber / och så Colique, och tå hon begynte trycka magan uthföre / fick hon ett durchlopp / som uthförde ett stycke af en bred Matk / ohngefer fem alnar långt. Men hennes syster / som tilstådes war / wille stoppa thet in igen / förmenandes thet wara tarmar / och bröt således af Matken. Jag skulle ock troo / at thet samma hände Justo Lipsio, när han af Heurnio fått en Purgation, och förmente åfwen at tarmarne gingo bort. Then Matken / som gaf Andry anledning til sin lärda book / war 4. Parisiska alnar och några tumm / men war jämwäl afbruten. För några åhr sedan / tog en ung person in en Purgation af en käring / och giorde ifrån sig en sådan Matk / 12. swenske alnar lång. En Härads-höfdinge från Finland berättade mig i sommars / at han esomofftaste giordt ifrån sig några alnar af thenna Matken / men särdeles för fyra åhr sedan ett stycke ohngefer af 50. alnar / tå han brukade Kupis Suurbrun wid Åboo. En Banco-Commissaries Fru här i Staden är i många åhr plågad med thenna Matken / och får ibland ifrån sig genom purgerande-saker nu 4. alnar / nu 3. nu 2. och ibland mera / som thes egen man mig berättat. Åfwen har en Öfwerstl. i Wärmeland länge dragits med thenna plågan / och fått ifrån sig 6. 8. 10. ja til 30. alnar på en gång. Och må ingen twifla på / at en så lång Matk i menniskian kan finnas / ty förfarenheten wijsar sådant dageligen / och berättar Tulpius, at han sedt 40. alnar

nar på twänne dygn uthgå; til at förtijga flera exempel / som til en myckenhet kunde anföras.

* * ✝ * *
* * *

Om Matkar och Wurmar i Hufwudet.

MEn at then dehlen / hwarest Siälen har sitt regemente / och hwadan then största krafft inblåses i alla senor / köttspijror och ådror / nemligen Hufwudet / skal äfwen wara beswärad med Matkar och Wurmar / thet är nog undersamt. Doch finnas the sällan i hufwudet / men när the ock finnas / förorsaka the offta en förskräckelig pest / hwar emot ingen both plåger finnas. En sådan pest har warit i staden Benevento uthi Italien / hwar af månge dödde. Medici ther på orten togo sig dristighet til / och öpnade en / som död war / och funno i hans hufwud en lijten / röd / kort och lefwande Matk. Philippus Baldæus uthi sin wackra beskrifning öfwer Ceylon c. 48. berättar / at en sådan pest åhrligen grasserar ther på orten uthi Castellet Trinquemale, hwar af Holländarne förskräckeligen rasa / och sielf störta sig i sjön / hafwandes alle en Matk i hufwudet / thet han sielf med egne ögon sedt hafwer. Schenckius förmäler i sin book om hufwudsiuka / at åhr 1571. war en pest kring staden Ancona med grufweligt raserij / hwar

af

af the dödde innom 3. à 4. dagar; kunnandes Medici sig ther wid icke finna. Nu hände sig/ at en ung/ rijk person/ fruchtandes för döden/ emedan han kände redan någon wärck i hufwudet/ begaf sig til Venedig, och lät alla Läkare ther på orten komma tilsamman/ och säga sin mening om thenna siukan. Och tå en af them hade sig yttrat/ at han hade en lefwande wurm i hufwudet/ anwändes ther til alla uptänckelige medel; men han dödde på tredie dagen effter sin ankomst. Hufwudet blef öpnadt/ och man fant i hiernan en röd Matk/ lång som lilla fingret/ swart om hufwudet/ och ludin på stierten. Andry berättar ock/ at han känner en man/ som sedan han blifwit fullkomliga bothad för kärleks siukan/ klagade sig ändå altijd öfwer en olijdelig hufwudwärck/ uthan at kunna therföre få någon hielp. Ändteligen har man beslutit at trepanera honom/ tå man har funnit ofwan på yttersta hiernehinnan en lijten Matk/ heel stackot och röd all igenom/ hwar effter han blifwit aldeles frisk. En långsam hufwudwärck förstörer hela hiernan/ och tå han är altförstarck/ gör han mången man galen och uhrsinnig/ så framt icke orsaken kan i tijd hämmas och borttagas. Doch hielper Gud genom underliga wägar. Åhr 1710. then 7. Aprilis war en ung man i Carlscrona, hwarest jag tå för tijden wistades/ som hafft en grufsam hufwudwärck i siu åhr. Tå han om morgonen skulle twätta sig/ och hufwudet effter sin wahna wärkte otroligt/ tog han i näsan med all macht/

och i thet samma fick han uth en lefwande och något blekröd Tweestiert med något snoor/hwar öfwer han blef förskräckt / och sände så strax samma lefwande kräk til mig med sin broder/ thet han ock här i staden ännu förwarar til ett minne / at thenna Matken förorsakat honom en sådan hufwud wärck / och at han wärken sluppit / sedan han sluppit Matken. Afwen så berättar Bartholinus, at Profess. Wormius, sedan han effter en feber fick snufwa och hufwudwärck / har han fått en Matk uthur nåsan / hwarigenom hufwudwärken är lindrad worden.

Om Matkar i Nåsan.

Nåsan / som är en prydnad för hela ansichtet / är eij heller frij för thenna ohyran. Man wil nu intet tala om then så kallade Veneriske Lijkmatken / som offta beröfwar ansichtet then heder och täcklighet / som naturen gifwit. Men the Matkar / som i nåsan finnas / hafwa mäst sitt tilhåld i sielfwa rothen eller grundwalen af nåsan / och förorsaka äfwen thet samma / som Matkar i hufwudet / nemligen ett starckt raserij effter en långsam wärck. Then lärde Fernelius berättar / at en soldat dödde i sin hufwudyra på 20. dagen / uthi hwilkens platta nåsa man fant twänne hårbewerte

bewexte Hornmatkar / så långa som en finger / the sig i näsan hade innästlat. Kerckringius har anmärckt thet samma hoos en hustru i Amsterdam; at man må förtijga flera sådana exempel. Men thet måtte man också här wid påminna / at eij alle the Matkar / som komma uth genom näsan / äre uthkläckte och upwexte i näsan / eller i hufwudet / uthan thet händer fast offta / at Matkarne dehls genom upkastning / dehls elliest af sig sielf uthur magan och tarmarne upstiga / och genom munnen och näsan framkräka / thet iag offta har sedt hoos the siuka i Baraquerne på Biörköö / och äfwen hände med en piga Cherstin Anders Dotter / hwilken bar til mig then 20. Febr. en Matk något meer än ett qwarter lång / af thet långa och runda slaget / som henne hade kommit uth genom näsan förmedest ett lijtet harklande. När någon Matk kommer uthur näsan / och tilförende ingen hufwud eller näsewärck är förspord / så är then Matken intet egenteligen kommen uhr näsan.

* * * ✝ * * *

Om Matkar i Öronen.

Then stora wärk i öronen / som Bönderne kalla örneflog / härrörer också undertijden af små Matkar / och har förfarenheten ther på gifwit många exempel.

Men

Men at säga/ thet all öronwärck härkommer af Matkar/ wore förmycket sagdt. Thet är icke obekant/ at om en loppa oförwarandes kommer in i örat/ blifwer ther ett fahrligt wäsende/ susar/ surrar och wärker; mycket mera af the andre och större Matkar. När man theße Matkar i öronen hafwer/ klijar thet altstadigt och sticker/ somlige blifwa ock aldeles döfwe. Kerckringius förmåler/ at en man i Holland fått fem Matkar uthur örat/ som warit lijke sugor. Och är örat så mycket mera underkastadt thenna ohyran/ som thet har altijd en stoor/ krokot och öpen canal, besmord med öronwax/ hwar igenom Matkar och Matkars egg lätteligen kunna sig insmyga/ och lätteligen fastna/ samt genom sitt stadiga stickande och gnagande förorsaka stor wärck/ och bana wägen til en fullkomlig döfhet.

* * ✝ * *
* * * *

Om Matkar på Tänderne.

MAn lärer så mycket mindre twifla om theße Matkar/ som så mänge menniskior inbilla sig/ at tandawärk och tändernas upfrätande härkommer af sådana små gnagande Skrijdfåå. Thet är fuller sant/ at theße Matkar söndergnaga tänderna/ och göra them stinckande/ men intet förorsaka the någon särdeles tandawärk/ uthan then härflyter

af

af andre orsaker; och händer sig offta / at tandawärken kommer af en Carie Maxillæ eller angrep och åth uthi sielfwa käfftan / hwilken wärk är ganska swår / så at then ock undertijden åstadkommer raserij / dumbhet och döfhet / som thet hände en hederlig mans son wid Järntorget thetta åhr / hwilken effter en grufwelig tandawärk begynte at rasa / mistade förståndet och minnet / samt förlorade både måhlet och hörslan / icke uthan sina föräldras stora sorg och ångslan; men sedan han om Sommaren brukt Wiksbergs brunn / så wijda han kunde der til lockas / fick han sitt måhl och hörsel igen helt oförmodeligen then 27. Novembr. Theße Tandmatkar ligga merendels förborgade under en skorpa eller thet man kallar wijnsteen / äre treffeligen småå / hafwa ett rundt hufwud med en swart prik uppå / och för thet öfriga / länge och smale / som man kan see med Microscopio, warandes nästan ingen sådan skorpa på tänderne / som icke har Matkar under sig.

* * * * * * * * *

Om Matkar i Lungorne.

Huruwäl at lungan står uthi en stadig rörelse / sammandragande och uthwidgande / lijksom en blåsbälg / så länge menniskian lefwer / så kan thenna rörelsen doch icke hindra / at ju ändå Matkar thersammastädes

stådes wancka / althenstund man måste både godt och ondt wäder inanda. Tekn ther til plåger wara / at man hostar oförliklig starckt / särdeles tå theße Matkar stiga up i wäderstrupan / och med sitt stickande och aggande förorsaka en lijka werkan / som en brödsmula eller droppa wijn / när then oförwarandes råkar falla in uthi wrängstrupan. Therföre ock bönderne neder i landet hafwa ett ordspråk / at ingen är så rättfärdig / som wrängstrupan / emedan han ingalunda wil emottaga thet aldraminsta grand / som en annan tilhörer. Theße Matkar i lungan finnas fuller sällan / men man har doch under tijden sedt them genom hostningen framkomma / så omskränckta och inwefwada med wahr och slem / at man intet hafft orsak til twifla / som skulle the wara komne annorstådes ifrån. Och äre sådane Matkar af åthskillig skapnad och figur befundne. Somlige see uth som flugor / somlige som syrsor / andre som wäggelöß / och så wijdare; warandes i lungan tilfälle at emottaga och herbergera allehanda slags Matkar / Yrfåå och Skrijdfåå / som någonsin kunna med wädret omföras / eller hwars egg och fröö kunna på något sätt med wädret inandas / föras neder i the fijnaste lungans bronchier och wäderröhr / och ther fästas och uthkläckas til ett lefwande och med tijden tilwerande kräk.

Om Matkar i Lefran och Gallblåsan.

THet tyckes fuller / at lefran och gallblåsan borde för gallans bitterheet skull wara frije; icke thes mindre finner man offta Matkar så wäl i gallblåsan som i lefran / så hoos fisk och fånaden / som hoos menniskian. Medici komma intet wäl öfwerens / om thesse Matkar genereras i lefran / eller om the komma från tarmarne / och bryta sig in i lefran. Men iag troor / at Skrijdfåå kunna så wäl wexa i lefran / som the kunna från tarmarne krypa tijt in. En ting må wara så bitter och bätsk som then wil / doch har både mahlört och humbla sina Matkar / som them upfräta och förtära. När theße Matkar aldeles hafwa förtärt lefran / at ther ingen meer föda och uppehälle för them står til at bekomma / krypa the in i sielfwa Portådran / (Vena Portæ) hafwandes Spigelius en gång funnit fyra stora Matkar på thet stället. I gallblåsan äre också Matkar fundne / men hoos the menniskior / som hafwa dödt af wattusiukan. Man wil ock med Fabricio och Hartmanno gärna troo / at fuller Solium och andre Matkar från tarmarne stiga up / och bryta sig in i lefran / när the äre hungrige / men at gallgångarne / både Ductus Cholodochus och Porus Biliarius äre tilförende förstoppade wordne. The som hafwa Matkar i lefran / få gohlsiukan / äre förstoppade / och om nå-

got

got afgår / så är thet hwijt / som Album Græcum. The känna altijd på högra sijdan en tyngd och stadigt stickande och aggande / särdeles när the något gå med hastighet / at således Diaphragma eller Medelbastet kommer något mera at oroa lefran / som ligger ther hardt in til. Somlige få uthaf thetta agget en stor ångslan / willia gärna wara allena och för sig sielfwa / men känna doch stadigt en hetta i kroppen / som sedan afkyles med påfölliande wattusoth. I gohlsiukan äre tarmarne merendels fulle med Matkar.

* * * * ✝ * * *

Om Matkar i Hiertat.

THen syndige menniskian är så swåra förgängeligheten underkastad / at ock hiertat / thet konstiga och oroliga hiertat / hwar af thes lijf och lefwerne härflyter / eij kan få wara frijtt för slijk ohyra och matkegnag. Thet synes / som skulle hwarken Matkar eller Matkars egg kunna fästa sig på ett så oroligt ställe / althenstund hiertat klappar / thet är / sammandrager och uthwijdgar sig 4. à 5. gånger emillan hwar andedrägt. Men doch lijkwäl äre Matkar så wäl i Pericardio eller hiertepoßan / som i sielfwe hiertat fundne och sedde. I somlige Pestilentier äre Matkar förmärkte i hiertat på nästan alle them man öpnat. Och

förorsaka thesse Matkar så mycket större beswär/ som the angrijpa oroon i uhrwerket/ thet är/ then förnämsta dehlen i menniskians kropp. Hwar af händer/ at the/ som hafwa then olyckan/ darra och bäfwa/ falla ned af wahnmacht/ hafwa starcka hiertklappningar/ klaga sig öfwer hiertat/ at thet wärker och swijder/ ängsla sig oförlijkligen/ äre hielp- och tröstlöse/ och offta i hastighet och helt oförmodeligen falla ned steendöde. Månge döö af en brådöd/ och kanskee af ingen annan orsak/ men såå tänka ther uppå och see ther effter. Sphererius berättar hoos Schenchium i thes anmärkningar/ at tå en Adelsman af Florence förlustade sig en gång med en främmande uthi Hertigens Palats/ föll han i hastighet ned och wardt död. Och som man fruchtade/ at han med gifft war af daga tagen/ blef han öpnad/ och fans en lefwande Matk uhi thes hiertepoßa. Thet wore förwijdlyfftigt/ at föra in många främmande exempel. Thet som här i staden är händt/ är undersamt nog. Hans Kongl. Maij:ts Konung CARL then Tijondes/ glorwyrdigst i åminnelse/ Archiater, Bernhard Belovv, hade en gång en Nyttmästare Dotter från Liefland at botha för wärk och hiertängslan/ sedan hon tilförende redan hade hoos andra brukt alla uptänckeliga medel/ men fåfängt. När hon ändteligen dödde/ wille hennes fader gärna wetta orsaken til en så obothelig ängslan. Hon blef therföre öpnad/ och fant man thes hierta så med Matkar på alle sijdor igenomboradt/ som thet warlt späckadt

kadt med fläsk / som Archiater Belovvs son / Kongl. Maij:ts Stabs-Medicus, nu fången i Ryßland / berättar i sin Disputation om Matkar i Tarmarne.

Om Matkar i Blodet.

NT menniskian sielf kallas en Matk / och eländig ting / bör man nu så mycket mindre förundra sig öfwer / som thes blod / hwar af alle the andre dehlar hafwa sin föda och näring / består offta til största dehlen af ijdel småå Matkar / hwilke ther simma af och an. Sådane Matkar äre fast offta förmärckte wid åderlåtningar; men jag troor ock / at man offta bedraget sig / när til äfwentyrs någon Matk eller fluga fallit på tallriken i thet samma bloden fräsar til uthur ådran. The Matkar som werkeligen i blodet fundne äre / hafwa fuller någon åthskillnad til lynde ock skapnad / äre doch alle samman ganska småå och fijne / och see merendels uth som ett Myrthenblad / med filamenter / gårar och tråar altöfwer / lijksom man seer på löf och gräs: the hafwa ock på hufwudet spruthohl / som en Hwalfisk / hwar igenom the uthspruta then bloden the insupit. Andre diur hafwa äfwen sådana Matkar i blodet. Och äre Matkarne i blodet hwijte och intet röde. Ar någon så gaasam och wil them see / han kan taga en lefwer

af en gumse eller oxe rätt så färsk som någonsin kan skee / skära then sönder i små bijtar / kasta them i watn / och sedan med handen flitigt röra om / så skal man blifwa warse åthskilliga små Matkar uthrinna med blodet / hwilke läre röra sig ögonskenligen nog / om lefran färsk är / som P. Borellus betygar. Theße Matkar / emedan the äre hwijte / suga uthi sig merendels all then hwijta bloden eller Serum Sanguinis, och äre således kanskee offta orsaken / hwarföre man på somligas blod alßinga hwijta strijmor förmärker / uthan allenast en högröd eller rödgrön blod. Thet tyckes ock wara troligt / at tå theße småå kräk skole med blodet passera hiertats Camrar / komma the någorstädes at fastna / wera til / och om sijder begynna upfräta sielfwa herberget med alle thes tilhörigheter / samt förorsaka then altförstora hiertångslan / som aldrig på något sätt står til at lindras. Theßuthan synes thet jämwäl wara sannolijkt / at tå theße små simmande Matkar med blodet kring kroppen omföras / kan thet lätteligen hända / at the uthi the aldratrångaste canaler och gånger uthi hullet blifwa fastsittiande / hwarest the förorsaka små klijande maßlor / finnar / bölder / och annat mera / thet man doch förmener skola komma af en skarp och saltachtig blod / fast then är intet altijd orsaken.

Om

Om Matkar i Niuran och Blåsan.

NÄr man sig ihugkommer/ at nåhlar och wål större saker/ som nedswälgde warit/ åre med urinen sedan uthgångne/ så lärer man så mycket mindre undra/ at the småå skrijdfåå kunna föllia med blodet til niurorna/ ther tilwera och åta kring sig/ eller ock af sine egg i niuran uthkläckas. Sådane Matkar åre offta förmärkte/ af åthskillig skapnad. Ibland åre Matkar med Urinen uthkomne/ som warit långe och runde/ som the Matkar i tarmarne/ ibland åter hafwa the hafft många fötter/ som en suga/ ibland warit blodröde/ hwar på Dock. Tulpius, sedermera Borgmåstare i Amsterdam, anförer åthskilliga Historier, och åfwen långt tilförende then store Plutarchus i sin åttonde Gåstebuds Book. Paræus berättar ock/ at then lärde Medicus i Franckerijket Ludovicus Duretus har effter en långsam siukdom åfwen med wattnet slåpt ifrån sig en mångfotad Matk. Paræus förmåler jämwål/ at en Grefwe/ Carl af Manßfelt/ har uthi en hetsig Feber med Urinen giordt ifrån sig en Matk/ som war lijk en gråshoppa. Sådane Matkar åre ibland orsaken/ at ingen Urin kan slåppas/ eller göra the en grufwelig sweda i blåsehalsen/ när man skal låta watnet. Somligom går först bara blodet bort/ och sedan någon Matk/ hwar effter

the befinna sig wäl. Somlige hafwa nästan altijd Matkar i Urinen, och befinna sig ändå wid god helsa / hwar på iag sedt exempel. Thet är altså intet sällsamt at finna Matkar i niurarne. Jag har funnit them i mänge hundar / och äre the ibland orsaken / at hundar blifwa galne och rasande. Ther uthaf pläger man doch sluta / at thet måtte wara Matkar i niurorne eller i blåsan / när man har en långsam wärck med stickande / ätande och frätande i theße Partier, uthan at kunna then på något sätt lindra. Tulpius berättar / at en Medicus i Amsterdam, sedan han legat i Froßan / släpte ifrån sig genom röret 22. Matkar. Jag känner en högförnäm Fru här i staden / som i fiohlmed Urinen ifrån sig giorde tijo småå hwijta Matkar / swarta om hufwudet; warandes hon så wäl tilförende / som alt sedan / med en stadig wärck i niurorne / hufwudwärck och swimningar beswärad / som är ett wist tekn / at flere sådane kräk lära ännu thes niurar igenombora och förtära. Thet händer ock offta / efter Hippocratis anmärkning i thes andre book om Qwinnosiukdomar / at Matkar finnas i sielfwa moderslijdan / hwilke förmodeligen äre orsaken til alt för stoor lusta och then passionen, som kallas Furor Uterinus. Och berättar Vidius, at then lärde Dalechampius wijst honom en Matk / som en man i Lyon med Urinen låtit ifrån sig / hwilken hafft prickor och horn på hufwudet / och thes kropp warit öfwerhölgd med ett skahl / lijksom en skölpadda.

Om

Om Matkar i Naflan.

THet sker fast offta / at naflan af matkar angrijpes / och gör / at småå barn mycket gråta / pijnas och uthmagras / samt blifwa på sidstone heelt uthmattade / läpparne blekna / naturliga wårman tyner bort / och altsamman kullfaller. At wetta om barnen skrijka och plägas at thenna Naflematken / har man / effter Ettmüllers mening intet annat tekn / än at man binder en färsk norß eller slom öfwer naflan / och när man merker / at norsen är något frätin / lägger man dijt en annan / och så then tredie / icke allenast at göra sig försäkrad / at Matken är ther / uthan ock at see til / om han på thet sättet står til at bortmetas. Sedan tager man ett nötskahl / fyller thet med hanog / stött Cristall och Säfwenbom / och lägger thet sedan öfwer naflan / och ther Matken kommer igen at äta / åter han sig döden. Sennertus berättar också uthaf Ruperto om ett hafft åhrs gammalt barn / som skreek natt och dag uthan uppehåld / giorde grönt och ibland afkfärgadt / hwilket blef til helsan bracht bara ther igenom / at man först metade med norß på naflan / och sedan thet andra / hwar af Matken dödde / och fans igen i lindan / lång som en finger / lijk en fluga / med ögon och snyte. At icke Matkar kunna finnas i naflan / twiflar iag intet / och at the äfwen kunna förorsaka barnomen en stor sweda och oroligheet genom sitt ätande och stickande / men om nå-

got Medicament, thet må heta huru thet wil/ kan draga til sig en Matk uthur tarmarne/ uthan at tarmarne först äre igenomborade/ thet kan iag intet förstå. Men at Matkarne offta bora sig igenom smååtarmarna/ och gå uth genom naflan/ thet witnar Forestus och flere/ doch så/ at then siuke gärna wid then händelsen sätter lifwet til.

* * * * * * * * * *

Om Matkar i Bölder och Såår.

SÄllan finnes något såår eller böld/ som icke har någon Matk uthi sig/ fåå eller många/ stora eller småå. Koppor och meßlingar äre fulle med Skrijdfåå/ som P. Borellus anmärckt/ och åfwen iag några gånger sedt hafwer. Men ju flere Matkar äre uthi kopporne/ ju större ärr blifwa ther effter. Sammaledes finner man uthi Pestbölder och Pestkohl/ samt ther warma branden redan fått grijpa om sig. Ja/ thet skarpa watnet/ som rinner uhr Fistula Lacrimali eller pijpsår i ögnewrååån/ pläger också wara fullt med Matkar/ hafwandes jämwäl Amatus Lusitanus anmärckt/ at en tämlig stoor Matk uthur sielfwa ögnewrååån på en lijten flicka är uthkommen. Theße Matkar äta fuller intet bort thet friska köttet/ uthan allenast thet rutna och döda/ men

the

the göra doch en ny förrutnelse ther igenom / at the lemna sin oreenlighet qwar uthi såren. Uthi the veneriske såår blijr man också Matkar warse / och åre månge Medici i then meningen / at all then förstörning och wåld på näsan och andra dehlar / som genom thet veneriska gifftet föröfwes / härrörer af bara småå Matkar / och at qwicksilfret för then orsaken skull kan botha kärleksiukan / effter som thet är alla Matkars affsagde och störste fiende. At Matkar åre med i föllie uthi thenna siukdomen / kan intet nekas / men doch består hufwudorsaken uthi något annat / som i mine Tanckar om Fransoser wijdlyfftigt kan låsas.

* * * † * * * *

Om Matkar i Huden.

THe Matkar som wancka ytterst i huden åre åthskillige slag / så wål therföre / at the see åthskilligt uth / som at the anfeckta särskilta menniskians uthwertes dehlar. Wexa gemenligen emillan hud och kött / och sticka sig uth ehwar the kunna / som thet skedde the gamle Grekiske Poëter Alcman och Pherecydes, samt Romerske Rådßherren Sulla (thet Aristoteles och Plinius berätta) hwilke af Luussiukan dödde / åfwen ock med Antiocho, hwar om talas uthi andre Maccabeers book Cap. 9. Pomponius Lætus skrifwer / at Keysar Maxi-

minus

minus dödde af Matkar/ som krupo uth genom liumskan. Josephus i sin förste book om Judiske Kriget Cap. 21. formäler om Herodes Archelai fader/ at han ymkeligen omkom af Matkar/ som uthi thes förrutnade skap tilwexte; äfwen som thet ock skedde med Storfursten och Tyrannen i Muscow Ivvan Wasilivvitz, som Petreius berättar i sin andra book om Ryßland. Theße Matkar komma gemenligen ther uthaf/ at theras fröön och egg med blodet en tijd omföras/ omsijder fastna ytterst i hullet/ göra ther små bublor och kuhlor/ och omsijder kläckas/ wera til och bryta sig löst genom huden. Sådane kunna somlige kallas Hårmatkar; somlige Warmatkar/ samt Drakmatkar/ och Fothmatkar; at förtijga flera slag.

Hårmatkar/ Crinones, synas på been och armar/ men mästadehlen på ryggen af småå barn/ them the göra aldeles magra/ förtärandes then bästa safften och krafften. The see uth som småå härhollar/ när the uthur huden framsticka/ och förmenas warit them gamlom obekante. Johan Albrecht von Mandeßlow/ uthi ett bref til Adamum Olearium, skrifwer/ at the äre mycket gängse uthi en stad i Persien, Camron benämd. Ettmüller har ock om theße Matkar skrifwit i sin Tractat om Barna-siukdomar. Theße Matkar äre mycket småå/ men när man seer them an med Microscopio, hafwa the långa stiertar och äre buukote/ hafwandes lijksom fyra horn i hufwudet/ små fötter och

andra

andra dehlar / som kan synas af theras figur hoos Andry. Gammalt folck hafwa intet gärna något beswär af theße härmatkar / uthan småå däggande barn / hwilke dij fuller / äta och sofwa / men äre doch altijd magre. Somlige blifwa doch här igenom mycket grätte och orolige / skrikandes både natt och dag. Mänge enfaldige mödrar och ammor / när the förmärka barnen hafwa theßa Matkar / mena straxt / at the äre förtrollade / och altså fly til åthskilliga widskepeliga ting. Petrus Borellus skrifwer / at thes broder hade thenna siukan / och gret altstadigt / til thes the struko honom öfwer med hanog / hwar af Matkarne framlockades / som sedan med ett lijnkläde afstrukne blefwo. Emot alt thetta förmenar Leeuvvenhoek, then lärde Glasslijparen i Delft, at theße härmatkar äre intet Matkar / uthan bara håren / hwilke sticka och klija / när the uthwexa. Och ehuruwäl thenna Leeuvvenhoeks anmärkning tyckes wara sannolijk / doch lijwäl kan man intet neka / at ju sådane härmatkar ibland finnas / skolandes the wara mycket gängse i Aken och ther omkring. Man måste ock tilstå / at när man om wåhrtijden släpper hyyhåren och får andra i stället / eller ock effter en långsam hetsig siukdom mister alla håår / klijar kroppen mycket / och är then tijden oskickelig til både ett och annat / äfwen som man seer at foglar och andre diur äre altijd siuke / när the ombyta sina kläder / thet är / fiädrar / lod och ull. Ijter finnas andre härmatkar / egenteligen så kallade /

hwilke

hwilke see uth som mott / och fräta bort hufwudhåren / thet man elliest kallar åthen i håret.

Ett annat slags Matkar äre the man kallar Waxmatkar / therföre at the eij äre större än waxmatken. (Ἀκαρῆς.) Thenne Matken kryper emillan huud och kött / förorsakar ett ledsamt klijande / och gör här och ther små kulor / under hwilka Matken ligger förborgad. Med Microscopio har man befunnit / at thenna waxmatken har sex fötter / som Andry honom låtit afskildra. Them gamlom har thenna Matken eij warit obekant / och har Aristoteles i sin femte book om diuren ther om klarliga förmält. Något större äre the man kallar Jäämatkar / som äfwen krypa och krála emillan huden och köttet / förorsakandes ett ledsamt klijande. Theße äta sig sielfwa uth genom huden / icke uthan menniskians stora smärta. Och ther the intet i tijd bothas / draga the med sig en farlig effterfölgd. (Passio Bovina.) Såsom man ock märker / at bromsar och flugor tillijka med sitt stickande lemna sina egg qwar i stinget / hwar af sedan Matkar wexa under huden på oxar och koor / som sedan förwandlas i bromsar; så tror iag ock säkert / at flugor och myggor / Skrijdfää och Yrfää / tå the stinga menniskian någorstädes / icke allenast genom sitt insprängda gifft göra bublor och kuhlor / uthan ock ther jämte lemna sina fröön i stinget / som sedan framkläckias / och förorsaka åthskilliga ledsamheter / innan man förmår them frij och qwitt warda. Här

i lan-

i landet förmärker man ännu ett slags kräk/ som menniskian skada göra/ nemligen the sexbeente Löfmatkar och Trälöß/ hwilke see uth som wäggelöß/ och äta sig ända in uthi kroppen/ förorsakandes ett ledsamt agg och stickande/ samt en hetsig/ hård och mycket klijande swulst/ hwar på jag twänne exempel sedt hafwer.

Ett annat slags Matkar äre the man kallar Drakmatkar/ hwilke fuller äre obekante uthi Europa, men offta förspörias uthi Morenland och Indien. The äre til uthseende/ som hooptwinnade silkesändar/ rödachtige til färgen/ och finnas gemenligen på lären och länderne. Äre tämmeligen länge/ wäl tii några alnar. Morianerne plågas mycket med thenna drakmatken/ och smitta andra med sig/ af hwad Nation thet må wara. Thenne Matken förorsakar en grufwelig hufwudwärk och upkastning/ samt inflammation och hetsig swulst uthi the dehlar han wistas. Man måste doch wäl observera tijden/ när Matken är mogen/ hwilken tå är inne/ när en lijten böld synes/ then man tå sticker up/ och har tilreds en lijten trinn och smal knafra af tråd/ en half finger lång/ på hwilken man småningen winder Matken/ så fort han kommer uth/ bindandes knafran fast ibland/ och achtandes sig wäl/ at Matken icke brister/ ty thet som qwar blifwer/ förorsakar en farlig Feber. Thetta är doch sällsammast med thenna Matken/

ken / at han har twänne hufwuden / ett wid hwarthera ändan / och tå thet ena är lefwande / är thet andra dödt. Nästan en sådan Matk finnes på Steglitsor / med twänne hufwuden / tiock som en fijn luthestrång / liggandes i krook hijt och tijt. Avicennas i sin tijd beskrifwer thenna Matken / och åfwen Plutarchus långt förr honom i sin åttonde Gästebuds-Book / beropandes sig på Agatarchides, som långt tilförende lefwat hafwer / och tilägnar thenna siukdomen them / som boo wid röda hafwet. Amatus Lusitanus förmåler / at han sedt en sådan Matk wara uthtagen af en Morian / som war en slaf / förd från Egypten til Thessalonica. Och har Welschius om thenna drakmatken skrifwit en wacker book / som kallas de Vena Medinensi.

Men som uthi Æthiopien och Ostindien theße ofwannämde drakmatkar gå i swang och äre en inhemsk siukdom / så äre Toms eller Sothmatkar uthi America och Westindien en kunbar pläga på fötterne / hwarest the förorsaka ömmande och wärkande swulstar och knylor / stora som bönor. Och hafwa Spaniorerne esomofftaste med thetta Skrijdfää blifwit beswärade. När på fötterne slijke knylor och swulster öpnas / finnes ther uthinnan en hwijt Matk / som har ett skahl öfwer ryggen til sin beträckning. Och som alle land i werlden äga inländska Medicamenter til sina egna och inländska siukdomars bothande / så hafwa ock

Ame-

Americanerne en olia/ utpressad af en frucht/ som hoos them kallas Chibou, hwar af the drypa en droppa på sådana fothknylor/ och wärken stadnar.

Här uthaf kan nu hwar och en märka/ at en Nation eij plågas med alle här ofwan uprechnade Matkar/ uthan thet ena folckslaget är mera bekajadt med länge och runde/ thet andra med korte och runde/ ett annat med brede Matkar/ ett annat med andre slag. Somlige Nationer beswäras ock med sådane Matkar/ som hoos andra äre aldeles obekante och ohörde. Morianer och Araber plågas med sine Drakmatkar och Vener: Americanerne med sine Toms och Fothmatkar; Persianerne uthi staden Camron med Härmatkar/ och så wijdare/ så at intet folckslag är til i werlden/ som icke här uthinnan har något besynnerligt fram för andra/ hwilket förmodeligen härflyter/ dehls af Landets Situation och sträckning/ dehls af siöars och kärnars nährbelägenhet/ Matens och Spijsningens äthskilliga natur/ samt diurs och foglars/ Yrfäås och Skrijdfäås tilhåld på then ena orten mera än en annan; kunnandes man altså här uthaf sluta/ at wid äthskilliga siukdomars betrachtande hoos menniskian/ man icke altijd wäl finner sig/ när man beropar sig på Acidum och Alkali, och theras effervescentier och sammanjäsningar i kroppen/ som doch så mycket wahnligt är hoos en dehl främmande Läkare/ hwilke förmena sig haf-

wa sielfwa saken fast nøga begrundat och uthletat / när the theße Idola som flijtigast på kalla och i munnen föra.

* * ✝ * *
* * *

Huru man skal achta sig för Matkar.

SÅsom nu menniskian så offta är underkastad theßa småå kräks tyrannij och wåldsamhet / merendels genom sitt egit mißförhållande / så wil iag nu korteligen nämna / på hwad sätt man mögeligast skal kunna achta sig / at icke / medan man ännu lefwer / wara Matkomen gifwen til rof och spillo. Alle menniskior äre effter döden Matkars Spijs och Föda. Ther til för ingen säga neij / hwarken hög eller låg / rijk eller fattig; och fast här i lifwet then ene wil wara förmeer än then andre / så är doch effter döden ingen åthskilnad emillan rijka mannen och en tiggare. Ty sålunda säger skrifften Job. 21: 24. Thenne dör frisk och helbrågda / rijk och säl. Hans miölkekaar äre full med miölk / och hans been warda full med märg. Men en annan döör med bedröfwade siäl / och hafwer aldrig ätit i glädie. Och the ligga tilhopa med hwar annan i jordene / och Matkar öfwerträckia them. Ja / en lefwande menniskios

niskios skönhet och fägring är ej af större fasthet och stadighet / än at en lijten froßa / en lijten hetsig Feber kan then aldeles wahnställa och förderfwa. Och fast ingen siukdom sig infunno / så inställer sig doch ålderdomen / hwilken skrynklar the skijnande och safftiga kinder / och gör the lena och miellhwiita lemmar swarta och torra; blifwandes jämwäl ögonen mörke / öronen lomhörde / munnen stinckande / halsen krokot / och hela kroppen torr och murken / som en stubbe. Men föruthan alt thetta / warder menniskian plågad af frätande och gnagande Matkar / hwar ifrån hon doch någorlunda kan sig sielf förwahra och frij hålla / när hon aflägger alt högmod och öfwerdåd / och enfaldigt lefwer som en skröplig och wid sina wälluster altijd fruchtande menniskia.

Thetta Prælervativ för Matkar består uthi åthskilliga tings tilbörlige i acht tagande. Först / at man flyr / så wijda görligt är / alt oreent och tiockt wäder / som kommer blåsandes från kärnar / moraß och stinckande orter / hwilket wäder är merendels upfyllt med Matkar och Yrsåå. Sedan / at man afhåller sig / så mycket som mögeligt kan warа / från all then math / hwaruthinnan flugor gärna lägga sina egg / såsom från lupin miölck / glaan miölk / rökt kött och fläsk / besockrade ting / sallader / meloner / Pinier / swampar och sopp af allehanda slag / murklar och champignoner, syrliga saker / frucht och mera dylijkt. Hwad meloner anbe-

langar/ så önskar then Romerske läkaren Panarolus, at en så förderfwelig spijs blefwe aldeles förbuden at införas och försällias. Hwilket ock af Magistraten i Paris alla åhr werkställes/ så at ingen melon får införas/ sedan September månad gådt til ända/ wid straff tilgörandes/ som Andry berättar. Thet händer doch gemenligen/ at man lägger grundwal til Matkar i lijfwet then tijden/ man minst förstår sielf at achta sig; warandes mödrar och ammor som offtast orsaken ther til/ förmedelst sitt sockerklefs/ samt tuggors och gröts altförbittijda meddelande. Ther til med är nödigt/ at man intet offtare äter/ än tå man har en god mathlust: hwarföre man ock seer/ at the som altstadigt äta/ äre ock mäst beswärade med Matkar. Många rätter hafwa ock then nyttan med sig/ at man ther effter blifwer full med lefwande kräk. Man måste ock intet sofwa middag på en stark måhltijd/ eij eller bruka en altförstark bewegning och rörelse/ eij eller alt för lijtet röra sig. Thet är också nyttigt/ at achta sig för mycket ätticka. Ju surare ättickan är/ ju flere Matkar äre ther uthinnan; men icke så/ at ättickan är stickande för Matkarna skull. En annan sak är thet med citroner/ pomerantser/ hiortron/ lingon/ och andre af naturen syrlige saker. Yttermera/ måste man thet i acht taga/ at venusspehl och kärlek icke altförmycket öfwes/ emedan magan ther igenom förderfwes/ och gifwer således anledning til Skridfäets upkomst och tilwext. Ja/ man måste och intet

altför-

altförmycket bryy sig med låsande och djupsinniga sakers uthletande/ ty ther igenom skämmes magan aldeles bort/ mathlusten och mathsmältningen förgår/ och banas wägen til mycket ondt/ til Matkar och andra krämpor/ som thet hände then sinnrijke mannenom Justo Lipsio. Doch tåhl then ene menniskian mera/ en annan tåhl mindre. Men om thet skal wara sant/ at Solium eller then breda Matken skal wara menniskiomen medfödd/ som Hippocrates och flere förmena/ så lärer thet wara omögeligt något Præservativ therföre at söka.

* * * ✝ * * *

Huru Matkar skole bothas/ dödas och uthdrifwas.

SÅsom Matkar äre åthskillige/ och hafwa sitt herberge på åthskillige ställen i menniskians kropp/ som af föregående kan aftagas/ så måste ock the ther emot beprofwade medel wara af åthskillig natur/ jämwäl ock wara lämpelige til hwars och ens menniskios särskilte egenskap och ålder; warandes omögeligt/ at med en ting willia förskaffa sig lijka werkan hoos alla them/ som med thenna kranckheten äre behäfftade. Man seer några experimenter och röhn hoos Baglivi, huru Matkar af somlige saker dödt/ af andre aldeles

ingen skada förnummit/ fast the doch hållas före wara the bäste Matkdrifwande saker. Jag wil alltherföre uprächna the förnämsta medel/ som i slijke händelser pläge wara gode/ uthan at upsättia några recepter til någon wiß dosin, aldenstund iag intet recept weet för Matkar/ som skal kunna wara lijka godt för allom/ så ungom som gamlom. Alt som spänstigheten och slappheten skillier hoos mennijskiorna/ så skillier ock medicamenternas werkan/ så at hwad hoos then ena kan göra god effect, kan alßintet uthrätta hoos en annan af lijka ålder och lijka willkohr. Och thetta wil iag med så mycket större enfaldighet framföra/ som at the mänge raisonementer uthi läkare konsten sällan föra med sig någon god ehrfarenhet uthi then wijdlyfftiga siukdomarnas practique; warandes somlige i thetta måhlet sålunda beskaffade/ som några diur i tiocka snåhren/ hwilke så länge äre rörlige och qwicke/ som the wistas innom sina hohl och hijden/ men så snart the komma uth at wijsa sig uthom sina winklar och wanliga krokar på slätta fältet/ kunna the lätteligen snärias och grijpas.

* * ✝ * *
* * * *

För Matkar i Magan och Tarmarne.

Athenstund theße slags Matkar förorsaka menniskian then största wedermöda/

da / och offtare wanka / än några andre / dy wil iag ock här wid wara något wisdlyfftig. The läkeböthe / som skole theßa odiur och obudna gäster fördrifwa / kunna förtehlas i Uthwertes och Inwertes medel. The Uthwertes brukas föga offtare / än hoos småå barn / them man intet på något sätt kan förmå / at taga något in. Inwertes remedier och läkedomar böre hafwa then krafft och egenskap / at the kunna aldeles förstöra Matkarnas boo; dräpa them; och drifwa them uth / the må wara lefwande eller döde. Här uthinnan består nu hela konsten / så wäl hwad the långa och runda / som the stackota och runda / samt the breda Matkar anbelangar / och then som weet wäl at skicka sig här wid / samt weet lämpa läkedomarna til hwars och ens ålder / och til hwars och ens besynnerliga natur / han weet alt thet / hwad man någonsin af en Medico kan erfordra.

The läkedomar / som kunna förstöra Matkarnas boo i lijfwet / äre mänge slag: nemligen alle Salia Fixa, såsom Sal Tartari, Mahlörtsalt / Cardebenedictsalt / och flere slijke. Alle purgerande gummata: opopanax, Galbanum, Ammoniacum, Aloë, Myrrha / och flere. Alle saker af Qwicksilfwer giorde / antingen gräßwatn / hwaruthinnan qwicksilfwer är kokadt / Mercurius dulcis eller Aquila alba, Turbith minerale, och slijke saker / som doch intet böre brukas uthan ens Medici råd / för then olägenhet skuld / som ther på kunde för-

modeligen föllia. Ther til med / några saker / som tilberedas af Antimonio. Alle bittre och ampre ting / såsom: Smörlaka / humlelag / tabac / oregalla / portulaksfröö / fröö af Johans gräs / pomerantsskahl / hwijtlök / baggesötha / coralmoßa / senap / malörtfröö af thet Swenska / eller af thet Spanska / som wexer på Siöstranden / och kallas gemenligen på Apothequen Matkfröö / fröö af renfana / af grooblad / lijewarg och ruta / hampefröö samt flere saker; hwilke så wijda duga til at förstöra Matkeboon i tarmarne / som the stärcka sielfwa inelfworna / men intet therföre / som skulle Matkarne skyy för betskheten skull / aldenstund ingen ting är så bitter / som icke har sin Matk / och sina förtärande kräk. Småå barn / som ingen ting kunna intaga / pläger man sinöria med Unguento de Arthanita, Martiato, Agrippæ, eller ock med en salfwa giord af oregalla / Aloë, Sal gemmæ och kokad renfanaolia. Adrianus Helvetius har ett annat maneer / tagandes af Mithridat och Aloë ett fierdendehls lod af hwarthera / Matkfröö eller Semen Santonici ett halfft fierdedehls lod / och förblandandes theßa saker / them han sedan lägger uthi en stoor tilförende uthgröpt röd löök / binder paper om rödlöken / och steker then under askmörian. När then är stekt / stöter man löken i en mortare / och lägger salfwan på ett kläde / samt binder öfwer naflan.

Men

Men the läkeböthe / som döda och dräpa theße i magan och tarmarne här om krälande Skrijdsäå / werka på åthskilligt maner. Somlige förstoppa andedrächten / och således döda them / men göra intet wijdare wåld. Andre ther emoth arijpa an sielfwa Matkarnas kroppar med större häfftighet / rijfwandes och skärandes them i styckon. Af thet förre slaget äre alle fete saker / bomolia / Cenolia / mandelolia / hanog / smör / och mera fett / hwilke tilstoppa the småå hohlen på ryggen af Matkarne / genom hwilka the andas / at the döö måste / hwilket ock Aristoteli fordom warit bekant / som sees af thes åttonde diurs book. The andre / som skära sönder och dräpa / äre mänge / såsom först: alle sure Spiritus af salt / salpeter / vitril, alun och andre. Ther näst alle salt / såsom: Koparrök / Cremor Tartari, Kopar-Vitril, Cinnober, Mercurius dulcis, ♃ Niger, Brändt Hiorthorn / Coraler, Coralmåsa / och dylijke. Then lärde Franciscus Joël och Zapatha, berömma mycket Oleum Vitrioli til 5. 6. à 7. droppor med lijtet wijn eller watn. Ther til med alle i magan osmältelige saker / som fiskebeen af nors / strömming / åhl / räkor / kirßbärstenar / rußiner 1. 2. à 3. dagar å slag til någon myckenhet om morgonen med sine fröön och stenar ätne. Theßlijkest alle bittre och skarpe ting / såsom barken af mullbärßträd / then Celsus och Trallianus berömma / Ormeroth / Rhabarbar / hwijt och swart Jalapperoth / med mera.

The saker/ som drifwa Matkar uthur kroppen / antingen the äre lefwandes eller döde / bestå icke af annat / än hwad som starkt purgerar. Sådant är nu merendels nämt här ofwanföre/ så at ther om eij wijdare behöfwes tala; fast man ock toge stofft uthur hästskrapan med spanskt-wijn / kan intet skada / allenast thet gör god werkan. Alle Vomitoria och kräkpulfwer äre af samma krafft. Dolæus berömmer mycket sitt gyllende pulfwer / af Cinnabari Nativa, Mercurio dulci och gull giordt. Wittichius råder at skära sönder röda lökar / låta them stå i watn öfwer natten / och ther af dricka. Hoffman tycker mycket om kraßesafft och brännewijn tilsammanblandade. Ett wil iag och särdeles nämna / som iag några gånger befunnit wara godt. Man tager en näfwa rotteskarn/ kokar thet uthi ett halfft stoop miölck / sijlar thet/ lägger liitet socker ther til / och låter sedan then som Matkar hafwer thet uthdricka. Troo säkert / at the gå fort / och willia intet gärna bijda. Thet ena onda måste ju fördrifwa thet andra. Eliest är thet ock intet oäfwen / hwad bönderne i Wärmeland / mine landßmän / bruka / at taga Biörnemoßa eller Togmoßa / (Muscus erectus Catharticus) och koka i dricka / hwilken purgerar både ofwan och nedan / och drifwer Matkar redeliga. Somlige taga hwijtroth (Sigillum Salomonis) och koka i gammalt öhl. Somlige / när the fått någon Matk ifrån sig / torka then samma / och taga then in. Thet är fuller sant / at Matkar mången gång

genom

genom thetta medel äre fördrifne/ men man måste ock therjämte wetta/ at genom thetta Matkpulfwer nye Matkar säkert tilwexa: ty sättes thetta pulfwer i källaren/ får man strax see en stoor hoop Matkar/ slår man thet på färkt kött/ blifwer thet förtärt; ehuru ock Levinus Lemnius i sin book/ om natursens fördolde underwerck/ thetta pulfwer såsom thet aldrabästa ting moth Matkar berömmer.

Theße nu här ofwan uprechnade läkedomar/ ehuru starke the ock äre/ förmå doch intet altijd at fördrifwa the små Matkar i ändetarmen/ althenstund Medicamenterne hafwa mäst förlorat sin krafft/ innan the hinna tijt/ och theße Matkar theßuthan äre inneslutne och inskränckte uthi ett slem emillan rynkorna i nederste tarmen/ som the ock ibland kråla up och sig försticka uthi Blindtarmen/ hwarifrån intet Medicament är mächtigt them at fördrifwa. Altherföre kan man snarare få bort them med methande/ som sker/ tå man tager bomull/ och doppar i oregalla samt uplöst Aloë, och then införer/ eller tager ett stycke färkt fläsk/ och sätter thet in/ doch så at man tilförende binder en tråd ther om. Thetta har iag låtit här i staden fresta på en lijten flicka/ och war thet lust at see/ huru Matkarne strax hade begifwit sig ther til. Doch måste man esomofftaste ymsa. Somlige taga ett stycke Holländsk ost/ skära then som en stohlpill/ strykan med hanog/ och then insättia. Eliest plåga somlige tilbereda ett Clyster af Baggesötha/

Holl-

Hollroth / Cichoreen / Renfana / Jungfrutwål och Målla / med wijn och watn uthkokadt / hwar til man kan blanda lijtet af Hiera picra Galeni. Andre spruta in franskt brännewijn med Campher.

Åfwenlunda pläger thet skee med the brede Matkar Tænia och Solium, at the intet gärna låta fördrifwa sig med lindrige saker. Hwad Tænia anbelangar / så pläger fuller then kunna stå til at rubbas med the ordinaire Purgantser / hwar på iag sedt exempel; men Solium wil hafwa någon starckare affättiare. Händer ock offta / at the andre nu ofwannämde Matkar gå bort af sig sielf / men thet har man fast sällan blifwit warse med Solium. Fethe saker kunna eij eller något uthrätta med tilstoppande af wäderhohlen / emedan Solium är så lång och har så många. Thet kommer doch af andre orsaker / at mäst alle Matkar och Skrijdfåå / föruthan Solium, ifrån the döde / eller ock från stinckande kroppar / tå döden är hardt nära / taga affked; men thet sker doch icke af ett hoos theßa Skrijdfåå föruthseende snille och förschtighet / som Lemnius mente / uthan allenast af dödelig stanck och förrutnelse / then the eij kunna fördraga / åfwen som man ser / at lößen sig från döde kroppar begifwa. Medicamentet, hwar med Andry uthdref then stora breda Matken i Paris / är sålunda: Man tager Diacrydion, Cremor Tartari, Antimon. Diaphoreticum, af hwar thera en half Scrupel,

Rha-

Rhabarbar smått sönder stött en half Drachma, Ormbunkeroth / som han är / äfwen så mycket / sönderstött / blommor och blad af Renfana jämwäl giordt til pulfwer / en niupa full / ett fierdedels lod af Mulbärsträds bark / som är tagen på rothen / förr än mulbärsträdet går i blomma / också stött til pulfwer. Blanda thetta tilhopa / och tag thet in i soppa bittijda om morgonen. Dosis kan altijd ändras effter ålderen. Ormbunkeroth / som han är / allena / är offta mächtig nog befunnen at dräpa then breda Matken / til 2. eller 3. fierdedels lod på en gång / allenast at man then blandar med något laxerande ting / ty elliest blifwer fuller Matken död / men intet drifwes uth.

Tilförende är förmält / huru man af otijdigt och altförmycket ätande får Matkar i lifwet; man måste ock thet gömma sig til minnes / at när man en gång förmärkt Matkar / man icke tå altförmycket fastar / förmenandes sig kunna ther igenom förhindra thetta Skrijdfäets wijdare fortplantande / at icke til äfwentyrs hända måtte / hwad Trallianus befruchtar / som thet doch fast offta händt är / thet Matkar / i mangel af föda och uppehälle / grijpa an sielfwa tarmarna / och them här och ther igenombora / som ett såll / hwillet icke kan skee / uthan med största pijna / sweda och wärk / samt starka ryckningar och convulsioner, lijksom man hade en fullkomlig fallande soth. Man måste altherföre göra med Matkar / som man

gör

gör med rottor uthi en bookcamare / hwarest böcker och paper af stoor angelägenhet förwaras / gifwa them altijd något at knappra på / at således tarmarne / som äre fast angelägnare och nödwändigare / än några mathbijtar / mågewarda förskonte. Men ther man en gång är säker om / at theße odiur aldeles äre uthdrifne / bör man sedan äta rätt lijtet och lefwa ganska måtteligt / at icke genom swalg och fräßerij en ny grundwal lägges til kräk och ohyra i kroppen.

Theßuthan bör man thet i acht taga / när man brukar Medicamenter för Matkar / at läkedomarne eij altförmycket på hwar andra öfwerhopas / ty i sådant fall kunde lätteligen hända / at Matkarne gå neder i Stortarmen eller Colon, eller krypa in och försticka sig i blindtarmen / ther the inga Medicamenter achta / althenstund mästa krafften är förlorad och borta / innan the hinna så långt neder. Ther til med bör man thet noga ihugkomma / at Medicamenterne hälst brukas och anwändas i Nedanet. Man finner thet af förfarenheten / och jämwäl råder Petrus Borellus thet samma; men hwarföre thet är bättre i Nedan / än som i Nyy / förstår iag intet så aldeles.

För Matkar och Wurmar i Hufwudet.

IAg håller thet för en stor swårhet / at fördrifwa wurmar från menniskians hufwud / emedan läkeböthet har all sin krafft förloradt / innan thet kommer dijt. Och fast man skulle kunna med något Medicament ther hähn bringa / at en Matk i hufwudet blefwe dödad / så rutnar han doch ther / och således förorsakar feber / raserij och döden. Thet endaste och närmaste medel är / at få them bort genom näsan / ehuruwäl iag intet troor / at ther ifrån någon naturlig öpning är til hufwudet / fast thet offta är händt / at hufwudmatkar hafwa ätit sig genom näsan uth. Doch menar Andry, at intet medel skal wara bättre moth thenna wurmen / än Malvaisir-Wijn / hwaruthinnan peparroth kokad är / ther af man på fastande maga en god sats uthdricker. Men ther någon wore / som för säkert kunde säga / at här eller ther uthan på hiernan sitter Matken och gnager / så wore fast ingen ting bättre i sådant tilfälle / än at strax låta med ett swarfwebohr / som på Grekisko kallas τρέπανον, låta öpna hufwudskåhlen; warandes fast bättre / at på en gång hafwa ondt / än at plågas jämmerligen nätter och dagar.

För Matkar i Näsan och Öronen.

Som hufwudets inwärtes Skrijdfåå åre swåre at fördrifwa/ så åre the näsewise Matkar fast lättare/ at genom Prustekrydder af Prusteroth/ hwijt och swart/ safften af Betoniegräs/ Taback/ Mirram/ Maijlilior/ som kallas Lilia Convallium, och the fiere näsan retande saker/ bringas fort/ så framt the icke sittia innom något been eller brosk. The Matkar/ som i öronen wanka/ fördrifwas och dödas med rödlöksafft/ eller med lijtet urin och hanog/ eller med safften af poleija. Andry berömmer/ at taga några betska saker/ blanda them med något Spitsglas/ tända eld ther uppå/ och emottaga röken genom näsan/ hwiket skal säkert uthdrifwa Matkar; men iag troor/ at ången af Antimonio lårer med thet samma göra en bögelse til andtäppa och lungosoth. Ettmüller råder/ at man tager bolmörts fröö/ och med war gör småå kakor ther af/ them man kastar på elden/ och genom en tratt emottager röken i örat. Måst skulle iag hålla uthaf at lägga i örat ett lijtet stycke af thet/ som i Bibelen kallas döden i grytan (2. Reg. 4.) thet är Coloqwitten/ hwilket har bracht mången döf til sin hörsel igen; eller ock hålla ther in gammal urin.

För Matkar på Tänderne.

Unde man så wäl achta sig för Matkar i tarmarne / som man kan achta sig för Matkar på tänderne / wore thet snart bestält. Ty then som wil hålla tänderna rena / altijd twätta them om morgonen och effter måhltijden / och låta taga bort / eller ock sielf taga bort med lijtet Spiritu Salis i watn blandad / the skorpor som sättia sig på tändren / behöfwer intet wijdare fruchta. Månge mena fuller / at när the för tandawärck röka sig med bolmörts fröö / skola Matkarne falla från tändren; men thet man seer spritta ikring / är intet någon Matk / uthan allenast sielfwe fröön / som spricka sönder af wärman och gifwa anseende af små Matkar. Theß uthan är tilförende sagdt / at Matkar sällan förorsaka någon tandawärk / åth minstone en ganska lijten / och allenast ett klijande. Therföre måste man wara betänckt på andra medel til wärkens lijsande / men icke heller så straxt / som wahnligt pläger wara / låta ryckia uth tanden / thet första hon begynner något wärka / uthan något töfwa ther med och betänka sig. Erasistratus har anmärkt / at uthi Apollinis tempel hängde några tånger af bly giorde / at taga uth tänder med / til en alfwarsam ehrinran och påminnelse / at tänderne böre wara heel löse / om the skola uthtagas / på thet man intet må behöfwa bruka wåld ther wid.

För Matkar i Lungor och Lefran.

Thet är äfwen så swårt / at wilia fördrifwa the Matkar och Yrfåå / som fastnadt i lungorne / som thet är / at uthdrifwa wurmar uthur hufwudet. Medici kunna här wid intet annat göra / än förordna Expectorantia och lösande ting / hwar ibland the mycket berömma safften af andorn / och Oxymel Squilliticum. Allt thet / som upwäcker hostan / och ther jämte har en lindrig uplösande krafft / är godt i thetta måhlet. För the Matkar i lefran är thet äfwen så swårt; men Andry berömmer mycket / at taga in 12. gran af tilberedde sugor (Aselli) i lijtet soppa / några mornor effter hwar andra. Venedisk twål til piller giord med thet miuka af bröd / tyckes mig skal wara så god som något annat.

* * * * * * * * *

För Matkar i Hiertat / och i Blodet.

Huruwäl iag twiflar på / at någonsin någon är befrijad worden från theße Matkar med något thet bäste Medicament, uthan med ångslan och smärta helt elände-

eländeligen måst ända sitt lijf / wil iag doch lijkwäl / i anledning af Läkares uthsagu / nämna / at hwijtlöksafft / peparrothsafft och kraßesafft / tilsammanblandade / hålles före wara nyttiga i thetta måhlet. Särdeles wil man göra mycket wåsende af hwijtlöök; men om något i sådant tilfälle wil slå an / säger iag mig ännu twifla. Aswen så troor iag om kyrfwelsoppan / som skal drickas 3. gånger om dagen / och hafwa then dygden / at döda the Matkar / som finnas i menniskians blod: ehuruwäl theße eij äre så fahrlige / som the förre / althenstund mången menniskia kan hafwa theßa matkar i blodet långan tijd bort åth / och ändå någorlunda må wäl. Doch måste man thet noga i acht taga / at när man är wiß uppå / at all ångslan / hiertklapning och orolighet / härrörer af Matkar i hiertat / man tå ingalunda bör öpna ådran / så framt man icke wil straxt ther på sättia lifwet til.

* * * * * * * *

För Matkar i Niuran / i Bölder och Sår.

Ett thet / som uthan skada skarpt är / och drifwer urinen, kan intet annat / än rifwa sönder Matkarna i niuran / eller ock genom retelse til watnlåtande / åstad-

komma/ at ock Matkarne fölia uth med watnet. Sådan krafft hafwa alle salt/ som faste åre/ och intet förflyga i elden: wijnsteenssalt/ mahlört och cardebenedictsalt/ item kopartinctur/ the förre til några gran/ then senare til några droppar. Thet Skrijdfåå/ som finnes i bölder och sår/ kan man med bitter mandelolia/ med wattumynthesafft/ och Unguento Ægyptiaco, samt plåster och flere saker hämmas och uthestängas. The veneriske Matkar hafwa sin öfwerman uthi qwicksilfwret/ för hwilket the altijd måste wijka.

För Härmatkar och Warmatkar.

Wad man för Härmatkar bruka skal är tilförende nämndt/ nemligen at man först badar barnet i liumt watn/ sedan öfwerstryker hela kroppen med hanog/ och aldrasidst med ett linne stryker hårdt öfwer alt/ så läre the wäl fölia med. Men skulle thet komma ther uthaf/ at nya håhr begynna genom hullet framsticka/ söker man at befordra werken åfwen med hanogs öfwerstrykande. För the andre småå/ emillan huden och köttet krypande Matkar och Skridfåå/ är bäst at ändra hela blodet genom Decocta Lignorum och sådana

na saker / som bewara kroppen för inwärtes förrutnelse / samt genom hullet och swetthohlen fortfrämia alt thet / som skadeligt är. The uthi Morenland och Ostindien befintlige drakmatkar / samt the uthi America gängse fothmatkar lemnas androm at betrachta och botha / som hafwa tilfälle slijka Matkar at beskoda / althenstund the uthi Europa äre här til dags merendels obekante.

* * * ✝ * * * *

Besluth / om Fröö-Matkar.

Tilförende och här tils har man korteligen handlat om the Matkar och Skrijdfää / som menniskians kropp anfechta / skada och förderfwa / hwilke nogsamt kunna en förnufftig menniskio påminna sin uselhet och stora skröplighet / och at hon är en Matk och Matkars Math / så framt hon icke så aldeles är insöfwad och förblindad af thenna werldenes fåfänga / at ingen sådan ögonskenlig och handgripelig påminnelse hielper. Men skulle någon wara af så fåfänge och obetänckte inbillningar / at menniskian ändå borde tycka om sig / emedan Matkarne icke allom / uthan somligom af en slump och händelse påkomma / så wil iag nu som korteligast wijsa / at Menniskian / then ther så yfwes / upswäller och braskar / som krå-

kan med främmande fiedrar/ icke allenast upätes af Matkar / medan hon ännu lefwer / och effter döden / uthan ock til sin första aflelse af en ganska lijten och späd Matk är uthkommen. Thet wore fuller en sak/ som på ett annat ställe kunde wijdlyfftteligare företagas; men som iag satt mig före / at i korthet handla om alle the Matkar och Skrijdfåå i Menniskians kropp/ wil iag också i korthet något här om framföra; warandes theße Matkar / icke som the andre/ skadelige och frätande/ uthan högst nödige fröön och grundstycken til alla menniskiors uthwijdgande och fortplantande i werlden.

Mänge af the gamle / och mänge jämwäl thenna tijden/ förmena / at menniskian blifwer til genom Mans och Qwinnosädens slumpachtiga sammanblandning / uthan at någon thera har något wist fröö och säd; äfwen som the trodde / at af förrutnelsen och några småå kroppars sammanstötande skulle blifwa en Matk; men thenna meningen är altför orijmlig. Sedan / tå Anatomien begynte något mera at lyffta up hufwudet / och man hade funnit hoos qwinnan ett ovarium eller Egghuus med sine fullkomlige egg/ föll man på then meningen / at mannen ingen ting mera giorde wid thetta Werket / än allenast lämnade en genom trängande ånga / hwar igenom thet i qweden nedfallne egget skulle lijksom lijtet upqwickas/ emedan thet redan tilförende hade uthi sig ett fullkomligt foster. Men sedermera / tå man

genom

genom Microscopier och Skädegias begynte få ett ännu större lius uthi mänge naturlige saker / är thet befunnit och ögonskenligen kan bewijsas / at mannens säd och fröö består uthi en lefwande Matk : så at ock the ståltaste menniskior här uthaf kunna see / at the äre af en Matk härkomne / af Matkar ätas / medan the lefwa / och ett Matkaboo effter döden warda.

Thenna stora Natursens hemlighet blef af twänne store män / Marcellus Malpighi uthi Italien / och Anton Leeuvvenhoek i Holland / alt på en tijd uptäckt / uthan at then ene wiste af thens andras påfund thet aldraringaste. Sedan är then bekräfftad worden af äthskillige lärde män / och kan wijsas uthi alle diurs och fiskars säd / när thet påtranges. Allt thet HErren skapat / som lijf hafwer / har sitt wißa fröö / både menniskior och diur / Yrfää och Skrijdfää / gräs och träd ; blifwandes ingen ting af en slump och händelse til wäga bracht. Kåhlmatk är fuller intet kåhlfröö / eij eller äre the frätande och på äthskillige ställen i menniskian befintelige odiur / menniskio-fröö ; men the småå Matkar / som uptäckas uthi then i kloten utharbetade / och sedermera i fröoblåsorne (Vesiculæ Seminales) förwarade säden / äre thet sanskyldiga och wäsenteliga fröet til alla lefwande diur. Thet kan ock intet wara troligt / at wår HErre har skapat en så makalös konstig ting / som Testiclerne äre / förgäfwes / och allenast til at utharbeta och tilwerka ett

seegt slem/ iag säger/ en sa underbar byggning/ at en menniskia i all sin lijfstijd then samma icke fyllest kan uthgrunda/ fast man måste tilstå/ at Lealis de Leali har tämmeligen nåhra thenna saken igenomsedt och uthforskat.

At thet så är/ och at alle lefwande diur af en lefwande fröömatk härkomma/ kan ther uthaf bewijssas: I. At sådane fröömatkar finnas hoos mankönet/ icke tå the äre barn och alt för unge/ eller alt för gamle/ uthan tå the äre i sin mogne och bäste ålder. Så är thet äfwen beskaffadt med träd och gräs; så länge the äre späde och klene/ fröda the intet; när the komma til sin laga wext och ålder/ bära the frucht/ och om sijder af ålderdom borttyna och förgå. II. At aldrig någonsin någon sådan fröömatk är sedd eller funnen worden/ hoos them/ som af Guds skickelse och naturen äre ofruchtsame. III. At eij eller finnes någon fröömatk hoos them/ som af thet veneriske gifftet så äre skämde/ at både kloth och fröoblåsor aldeles äre förstörde och bortfrätte; fast man elliest i theras kropp kan finna wäl milliontahls andra matkar/ som kroppen söndergnaga och upfräta. IV. At ingen sådan fröömatk är funnen uthi qwinnans ovario, eij eller uthi thes små egg. V. At straxt effter sammangängelsen är qweden uthi alle födande diur full med fröömatkar/ men tilförende intet/ eij heller en tijd ther effter. VI. At alle frätande och menniskian upätande Skrijdfää wexa til uthi pestilentier/ hetsige febrer/ veneriske

neriske siukdomen / och andre ; men ther emot at fröömatkar döö och förswinna. VII. At the / som äre alt för store älskare af Venus-Spehl i ungdomen / med tijden aldeles inga fröömatkar mera äga / fast åhren wore ännu icke så mänge. Spara är så godt / som förwärfwa. Then som wil troo / at sådane fröömatkar äre til / när han them seer / gör wäl : then som ock intet wil troo / han göre / som honom behagar. HErrans underwerk äre ändå lijka store och dräpelige.

Theße omrörde fröömatkar see uth som små toßungar / när säden af hundar och fiskar eller andre diur warder med Microscopio skärskådad / hafwa stora hufwuden / och en lång stiert / som iag offta sedt hafwer / och Leuvvenhoek them afrijtadt. Men huru theße Matkar genereras och födas / huru the gå in i egget och thet upfröda / på hwad tijd thet skeer / antingen strart / eller några dagar eller wickor ther efter / tilstår iag rent uth mig icke mera wetta / än iag weet / huru en Eek kan bära ett ollon / uthaf hwilket ollon en annan Eek kan upwera. Thet kommer altherföre an uppå then första wälsignelsen / som HErren Gud allom lefwandom diurom i första skapelsen gifwit hafwer. Man behöfwer eij eller undra ther öfwer / at thenna fröömatk är så ganska lijten / och kan icke uthan med thet bästa Microscopio synas. Thet wil goda ögon til at see warmatken (Ἄκαρι)

men

men lijkwål är thenne Matken fullkomlig / har hufwud / ögon / öron / mund / lungor / hierta / maga / tarmar / been / köttspijror och alla the andra dehlar / som til ett fullkomliat diur betarfwas. Aldrig har doch någon ännu warit så skarpsynt / at han med obewäpnade ögon kunnat see och skilia then ena dehlen ifrån then andra. Man kan knapt nog see / at thenna Matken rörer sig i waret : ingen twiflar doch ther på / at han är til / och är til alla sina dehlar fullkomlig. Jag stadnar altherföre ther wid / at menniskian är af en ringa och lijten Matk uthsprungen / offta upåtes och förtäres af Matkar / under then tijden hon ännu hetes lefwa / och warder effter döden många tusende Matkars Spijs och Föda. HErre / hwad är doch Menniskian / at Tu täncker på henne? HErre / stoore och dräpelige äre all tin werk / och ingen är en sådan Gud / som Tu äst!

* *
*

Menn=

* * * * * * * * *

MEnnſkia/ matkars math och föda/
Matk i börian/ matk och ſidſt/
Låt tig wara ſagdt förwiſt/
At tu måſt titt högmod döda.
Skal en machtlös matk och ſkarn/
Ett eländigt Mennſkio-Barn/
Uthaf ſitt Alßinte ſkryta/
Och af högmod dierfft ſig bryta?

Neij: hwar en/ ſom wil beſinna/
Och ſin tanckar ſåncka ned/
Hur man låg i modrens qwed/
Lärer ſåkert ſee och finna/
At med alt wårt pråhl och pracht/
Med the hieltars klena macht/
Är ett ſkröplighets elände/
Hwart wij wåra ögon wände.

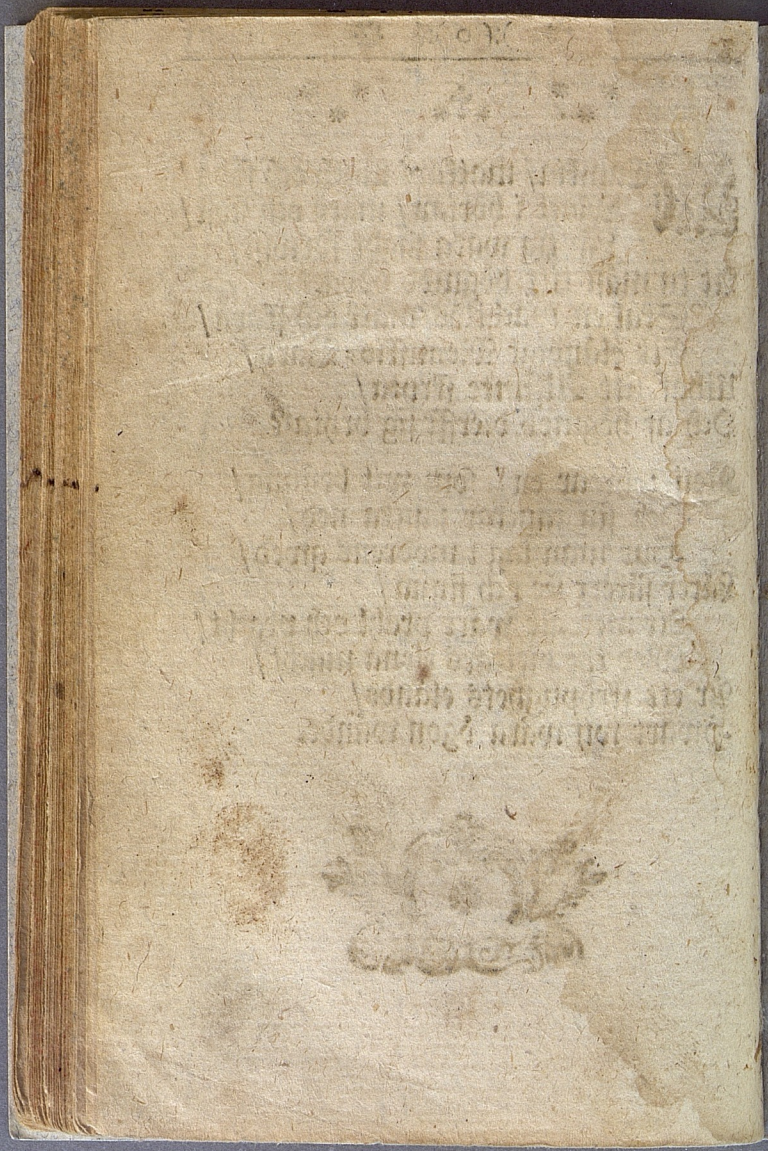

books2ebooks.eu

www.books2ebooks.eu

e-böcker från ditt bibliotek av

eBooks on Demand

digitaliserad av

Kungliga Biblioteket

National Library of Sweden